

POLYÁK MARIANN
ÁVEDIK LUKÁCS (1847–1909), ERZSÉBETVÁROS
TÖRTÉNETÍRÓJA

'Mindennek tetszeni lehetetlen,
akarni együgyűség.'
(örmény mondás)

Ávedik Lukács.

AZ ERDÉLYI ÖRMÉNYSÉG KIALAKULÁSA

Az Erdélybe betelepülő, főleg Moldvából érkező örményekkel I. Apafi Mihály erdélyi fejedelemnek tervei voltak, ugyanis a törökkel folytatott küzdelmekben megfogyatkozott a helyi lakosok száma, illetve a kereskedőréteg hiányzott. Így a fejedelem engedte, hogy a havasok aljában lévő helységekre, Görgénybe, Petelére, Bátosba, Felfalura, Gyergyószentmiklósr, Csíkszépvízbe költözzenek és kereskedhessenek. „A hagyomány szerint 1672-ben háromezer család telepedett be, ezt a számot azonban a 18. század eleji összeírások alapján erősen mérsékelnünk kell, a beköltöző családok száma háromszáz körül lehetett.”¹

Kikötés volt azonban az, hogy az örmények a magyar etnikumhoz tartoznak, nem tekintik őket külön nemzetnek. Ez a kitétel valószínűleg hathatósan elősegítette asszimilációjukat, amit azonban minden erővel próbáltak az erdélyi örmények megakadályozni: ezt bizonyítja az is, hogy kitartóan, bár eredmény nélkül kérték, hogy önálló örmény püspökük legyen Erdélyben. Besztercéről az örmények ellen irányuló hírek maradtak fenn, a szászok megelégtették tevékenységüket és határozatot hoztak, hogy 24 órán belül hagyják el a várost. Ekkor telepedtek át nagyobb számban az új örmény központba Gerlahida mellé, ez lett Armenopolis, vagyis Szamosújvár².

Ávedik Félix kutatásai szerint 1680-ban történt az ún. „örmény kompánia” létrehozása, ami közigazgatási és egyházi egységet is jelentett az örmény településeknek Erdélyben. Később több privilégiumot is kaptak, pl. 1684-ben: bárhová mehettek, szabadon kereskedhettek. Az 1691-es Diploma Leopoldium még nagyobb önállóságot adott az örményeknek. II. Apafi Mihály fejedelem 1699-ben kiváltságlevelet adott ki, mely alapján saját bírót állíthattak, viszont ezek a bírák a székyel főbíráknak voltak alárendelve. Az egységes erdélyi örmény igazgatás 1700-ig állt fenn, az örmény főbíró Ebesfalván székelt. Ekkor azonban Szamosújvár külön főbíróvá választott.³

A 18. századra négy jelentős örmény település alakult ki, a két kiváltságot városon (Szamosújvár és Erzsébetváros) kívül Gyergyószentmiklós és Csíkszépvíz. Az örmények itt is, mint bárhol, kereskedelemmel és kézművességgel foglalkoztak, ezen belül marhakereskedelemmel és bőrfeldolgozással. Ennek érdekében Moldvából és Erdélyből vásárolták meg az állatokat és eljutottak Pestre, sőt a bécsi piacra is.

1 *Pál Judit*: Az erdélyi örmények és beilleszkedésük a magyar társadalomba. In: *Kötődések Erdélyhez, Tanulmányok*, Tatabánya, 1999. 65. A továbbiakban: *Pál* (1999)

2 Gerlahida első írásos emléke 1291-ből való, a 13. században már vámhely volt, a bálványosi uradalom része. 1406-ban a Lackfiak birtoka, majd a Bánfiaké lett. 1467-től a váradi püspökség birtokolta. Vö.: *Magyar Nagylexikon*, Bp., 2001.

3 *Ávedik Félix*: A magyar örménység multja és történeti jelentősége. Bp., 1921. 9. A továbbiakban: *Ávedik F.* (1921)

ASSZIMILÁCIÓ

A 19. században „bekövetkező változások lassan a hanyatlásukhoz vezettek, piacuk beszűkült, gazdasági pozícióik jelentéktelenné váltak. A megváltozott körülmények következtében az örmény lakosság a külkereskedelemről áttért a belkereskedelemeire.”⁴ Ezek következtében már más termékekkel, főként bőr kikészítésével és kereskedelmével foglalkoztak. A lakosságot tekintve „1715-ben Erdélyben mintegy 220–240 örmény család élt, 1750-ben a családok száma 890 körül volt (4000–4500 lélek); a gyarapodás ezután lassult, a bevándorlás is majdhogynem megszűnt”.⁵ Egy német tanulmány szerint 1830-ban a Habsburg Birodalom területén kb. 13000 örmény élt, melynek kb. a fele nem egyesült örmény volt Bukovinában, 7100 pedig Magyarország és Erdély területén. Ekkor még gyarapodó közösségek voltak az uniált örmények, 20 év múlva számuk csak 10 000 körül mozgott, melyből 7899 örmény élt Erdélyben.⁶

A 18. századi hivatalos levelezésben igen gyakori volt az örmények elleni panasz, ezeknek többnyire gazdasági oka volt: a „konkurenciától félő magyar és szász kézművesek beállításában is gyakran úgy jelennek meg az örmények, mint haszonleső, kapzsi, kegyetlen népség, akik csak élösködnek az országon, ha hontalanként nem éreznek vele szemben semmilyen felelősséget.”⁷ Ez a kép az örmények elmagyarosodásával a 19. században az előző századokhoz képest megváltozott.

„1848 után az etnikai alapokon szerveződött közösségek elvesztették jogi személyiségüket, és a modern társadalomba való integrálódás egyben nemzetiségük feladásához is vezetett. Erre való érdekes reakcióként egy új ideológiát dolgozott ki a múlt század végén a Szamosújváron megjelenő Armenia folyóirat körül kialakult értelmiségi csoport – az armenizmust, mely két síkon próbálta megfogalmazni a magyarországi örmények önazonosságát: politikai értelemben a magyar nemzet részeként határozták meg magukat, kulturális értelemben viszont örmények kívántak maradni.”⁸ Ennek a körnek volt jeles tagja többek között az armenizmus egyik ideológusa, Merza Gyula, vagy Szongott Kristóf szamosújvári tanár, de maga Ávedik Lukács erzsébetvárosi esperes is.

1868. december 6-án Ferenc József szentesítette a XLIII. törvénycikket Magyarország és Erdély egyesítésének szabályozásáról. A törvény kimondta, hogy „Erdély minden lakosa nemzetiségi, nyelvi és vallási különbség nélkül egyenjogú, s Erdélynek ezzel ellenkező törvényei eltöröltetnek. Azokat a törvényeket, amelyek az erdélyi területen (...) a bevett vallások vallásgyakorlati és önkormányzati szabadságait, jogegyenlőségét, egymás közti viszonyait, hatáskörét

4 Pál (1999), 71.

5 Pál (1999), 65.

6 Wandruszka, Adam und Urbanitsch, Peter: Die Habsburgermonarchie 1848–1918, Band III. Wien, 1980.

7 Pál (1999), 69.

8 Pál (1999), 72.

biztosítják, sértetlenül fönntartják, egyszersmind a görög és az örmény katolikus, valamint az ortodox egyházakra is kiterjesztik.”⁹

A magyar-örmények asszimilációja jelentős méretűvé a 19. században vált, de gyökerei már a korábbi századokban keresendők. Nagyban hozzájárult a magyarságba való beolvadáshoz, hogy a többi nemzetiséggel szemben az örmények messze éltek hazájuktól, munkájuk, a kereskedés révén pedig hajlamosak voltak arra, hogy megtanulják az adott ország nyelvét. Ehhez járult az is, hogy beköltözésükkor elfogadták a fejedelem kitételét, hogy a magyar etnikumhoz tartoznak, tehát mint nemzetiség nem léphettek fel jogokért akkor sem, amikor más nemzet a kiegyezés után már élhetett ezzel a lehetőségével. A többi nemzetiségek politikai egységekbe tagolódtak, a kiegyezéssel pedig egyre gyakrabban felléptek jogaik érvényesítése érdekében. Az örmények pedig a négy településen kívül nem éltek jelentős tömbökben. A folyamat menthetetlennek bizonyult, ezt mutatja az is, hogy a Lemberg központtal, önálló püspökkel bíró galíciai örményeknél is hasonló előrménytelenedés következett be. A magyar-örmények az asszimilációt többféle módon igyekeztek megakadályozni: örmény egyesületek, folyóiratok, alapítványok létrehozásával, valamint szüntelen kérték az örmény püspökség felállítását. Ávedik Lukács is részt vett a hagyományőrzésben. A latin rítusú római katolikus hívek száma Erzsébetvárosban 1898-ban már körülbelül duplája volt az örmény katolikusokénak.¹⁰ 1910-re Magyarországon összesen csak 121 örmény családot számoltak; már teljes mértékben beolvadtak a magyarságba.

ERZSÉBETVÁROS TÖRTÉNETE¹¹

A kialakult nagy örmény városok igen gyorsan felvirágoztak, hamarosan szabad királyi városokká váltak, Szamosújvár 1726-ban, Erzsébetváros 1738-ban kapta meg ezt a privilégiumot. Több család nemességet vásárolt magának, vagy érdemeiket elismerve, az uralkodó nemességgel ajándékozta meg őket. Erzsébetvároson például a Török család 1756-ban, Issekutzék és Pátrubánék 1758-ban, a Kiss, Lukács, Szentpétery és Vikol családok 1760-ban, Rátzék 1762-ben, a Csíkyek 1780-ban és a Kapdebo család 1802-ben szereztek nemességet.¹²

9 Balogh Margit, Gergely Jenő: Egyházak az újkori Magyarországon 1790–1992. Bp., 1996.

10 *Catalogus venerabilis Cleri almae dioecesis Transylvaniensis*, 1898. 80.

11 Erzsébetváros történelméről eddig egyetlen összefoglaló, magyar nyelvű könyv jelent meg, Ávedik Lukács tollából: Szabad királyi Erzsébetváros monográfiája. Szamosújvár, 1896. Ezen kívül megjelent egy örmény nyelvű mű is 1894-ben, Bécsben: Govrik J. Gergely: Hajk Elisabethopolis Transilvania címmel. A legújabb pedig németül: Roland Hönig: Elisabethstadt in Siebenbürgen. Aalen, 2001., de ez a szászok történetét vizsgálta. *Dumbraveni* címmel a románok is írtak a településről. Az örmények tömeges betelepítése előtt Ebesfalva néven találkozhatunk a helyiséggel a hivatalos dokumentumokban. A név jelentésére csak találgatások vannak. Erzsébetváros mai neve: Dumbrăveni.

12 Gudenus János József: Örmény eredetű magyar nemesi családok genealógiája. Bp., 2000.

A területeket is megvásárolták a birtokosoktól.¹³ „Szamosújvár és Erzsébetváros, a két legjelentősebb örmény település kincstári birtokon feküdt, ezért a területet a szamosújvári, illetve az ebesfalvi birtok egy részével az örmények zálogba vették; ez utóbbit a rendek nagy felháborodására 1758-ban az erzsébetvárosi örmények meg is vásárolták Mária Teréziától 60 ezer forintért.”¹⁴ Az 1791. évi LXI. artikulus pedig „az örmények érdemeit honorálva Szamosújvár (Armenopolis) és Erzsébetváros (Ebesfalva) községeket a városi joggal felruházta és az országgyűlésben ülés- és szavazati jogot adott.”¹⁵

Jelentős szerepe volt az örmények életében vallásuknak. Ótemplomuk kicsinek bizonyult és az árvíz is megrongálta, ezért a helybeliek elhatározták, hogy a fiatal városnak új templomot építenek. „A főtéri örmény katolikus (nagy) templom alapjainak lerakása 1766-ban történt, s a Gindtner Ferenc vezette, kolozsvári kőművesek részvételével folyó építkezés 1783-ra fejeződött be. A barokk stílusú templomot 1791-ben Szent Erzsébet tiszteletére szentelték, főoltárát és a templombelső szobrainak többségét Hoffmayer Simon szobrász készítette (1787 körül), Szent Erzsébet-főoltárképe Veress Mátyás 1787-ből való munkája (ezen kívül további hat oltár látható a templomban).”¹⁶

Ávedik Félix beszámolt az erzsébetvárosi örmény oktatási intézményekről is: a mechtaristák, akik már 1720-ban itt voltak, 1729 és 1730-ban örmény fiú-, illetve leányiskolát nyitottak. Az angol-örmény lovag, Charamian Rafael Sándor adományából leányiskolát alapítottak 1827-ben, valamint szintén ő tette lehetővé a középiskola beindítását 1841-től. Rafaelt „a nyelvörzés élménye fölötti öröme vitte rá”,¹⁷ hogy nemzettársait felkeresse, s Erzsébetvárosban az oktatásra áldozzon. A városban 1891-ben főgimnáziumot létesítettek.

ÁVEDIK LUKÁCS

1847. október 18-án született Erzsébetvárosban,¹⁸ apja, Ávedik¹⁹ Kristóf városi alkapitány, anyja Lelovits Teréz volt. Születési anyakönyvi kivonata nem maradt fenn a többi erzsébetvárosi születési anyakönyvi kivonattal, ugyanis az

13 *Gopcsa László*: A magyarországi örményekről. In.: Erdélyi Múzeum, XII. kötet. Szerk. Szádeczky Lajos. Kolozsvár, 1895. 375–382.

14 *Pál* (1999), 68.

15 *Ávedik F.* (1921), 11.

16 *Miski György*: Erdélyi és Erdélyen kívüli települések bemutatása. 2001. CD-ROM.

17 Erdély története 1830-tól napjainkig. Szerk. Szász Zoltán. Bp., 1986. III. kötet, 1246.

18 Gyulafehérvári Érseki és Főkáptalani Levéltár, Püspöki Hivatal Iratai (a továbbiakban: GyÉFL, PHI) 1998/1909.

19 Az Ávedikh örmény szó, jelentése: üdvözlés, üdvözlés, ígéret. In: *Szongott Kristóf*: A magyar-honi örmény családok genealógiája, tekintettel ezeknek egymás között levő rokonságára, s a vezeték- és keresztnemek etymológiai értelmére. Bp., 1995.

1847–48-as évekből a szabadságharc alatti zavaros időszakban eltűntek az anyakönyvek. Mégis van tudomásunk ezekről az adatokról, mert még Ávedik életében megjelent róla egy őt méltató cikk az örmény folyóiratban, az *Arméniában*.²⁰ Ez pedig teljesen egyezett a 15 év múlva, a *Szamosvölgyében*²¹ közzétett gyászjelentés adataival.

A *Szabad királyi Erzsébetváros monográfiájában* található egy rövid fejezet Ávedik életére vonatkozóan, az 1848–49-es szabadságharc erzsébetvárosi vonatkozásából: „Úgy tetszett, hogy a városon a csend helyreállott, a szerteszét menekültek visszatértek. Szülőim is visszatértek a »Kotkorovánból« egy teljesen kifosztott házba, ahol egyetlen ablak, ajtó sem volt ép, a tükrök, üveg-neműek összetörve heverték, de azon éjjel két czirkáló kozák s egy pár oláh betört hozzánk az éjfél sötétében; bátyámról a takarót lehúzták, ki ijedtében a sertésólba menekült; édesanyám velem, mint csecsemővel szintén odafutott, míg atyámat, kit a megöléstől kozákok mentettek meg, véresre verték, pőrére vetkettették s azután semmit sem lelve házukban, elmentek. Mi pedig a plebánia lakba menekültünk, ahol több napon át elrejtözve, nyomor és bizonytalanság előtt állottunk.”²²

Az 1900-ban készült *Relatio Personalis* alapján Ávedik beszámolt arról, hogy az első négy gimnáziumi osztályt szülővárosában, a következő négyet pedig Székelyudvarhelyen végezte el, majd a teológiai tanulmányait Gyulafehérváron folytatta. „Mint harmad-éves növendék pap a latin egyház énekeinek tanításával bízott meg; ekkor írta az előljáróság kívánságára: »*A papi segédlet módozatát*« latin nyelven; mint főductor magyar önképző együletet és zenekört alapított”²³ – számolt be Ávedikről Csiki L. Miklós az *Arménia* hasábján 1894-ben. Ávedik évekkal később írt arról, hogy mi volt pappá szentelésének a feltétele: „A katolikus egyházjog egyik sarkalatos és általános érvényű törvénye, hogy felszentelési cím nélkül senkit pappá szentelni nem szabad. Ily felszentelési címmel (titulus mensae) látott el engem, mint végzett hittanhallgatót és gymnásiumi tanárt az 1871. július 28-án tartott városi közgyűlés, melynek alapján kiállított okmányával Erzsébetváros közönsége magát arra kötelezte, hogy szolgálatképtelenségem esetén oly nyugdíjban részesít, mint amilyennel az Erdély egyház megyei lat. szert. papság van ellátva...”²⁴ 1871. augusztus 19-én a bécsi örmény püspök, a mechtarista Josephus Bosagi szentelte pappá Ávedik Lukácsot Bécsben.

Ávedik Lukács Erzsébetvároson teljesített kápláni szolgálatot 1878-ig, amikor is az úgynevezett zsinati vizsgát sikeresen letette 1879 májusában. Ennek következtében érdemessé vált a 'parochus' címre, így a püspök az 1878.

20 Csiki L. Miklós: Ávedik Lukács. *Arménia* 1984/3. 87–90.

21 Szamosvölgye 1909. április 11. 2.

22 *Ávedik Lukács*: Szabad királyi Erzsébetváros monográfiája, 1896. (A továbbiakban: *Ávedik L.* 1896.), 206–207.

23 *Arménia* 1894/3. 88.

24 Erzsébetvárosi Örmény Könyvtár és Levéltár (a továbbiakban: EÖKÉL): 1906. február 23.

április 6-án elhunyt Mártonfi Antal erzsébetvárosi főesperes-plébános utódjaként beiktathatta őt a plébánosi hivatalba.²⁵ A püspök a beiktatás alkalmával Ávedik Lukácsot nevezte ki a kerületi jegyzői tisztre is.

A Gyulafehérvári Érseki Levéltárban megmaradt Ávedik plébánosi kinevezésének hivatalos lebonyolítása. Ez, örmény szokás (jus elégendí) szerint, Erzsébetváros kegyúri jogán, a nép választása alapján történt. Ám a beiktatás nem olyan egyszerűen történt, ahogy azt addig megszokhatták. Az előzményekre is a dokumentumok vetnek fényt. Az első fordulóban Ávedik Lukács mellett három jelölt volt, Szentpétery János gyergyószentmiklósi plébános, Bárány Lukács²⁶ szamosújvári lelkész és Kábdebó János. Kábdebó viszont csak 9 szavazatot kapott. Az újabb forduló egy óra szünet után tartották meg, amikor mindenkinek 3 szavazatot kellett volna leadnia, de a 29 szavazó összesen csak 54 szavazatot adott le.

Ezek alapján a következő eredmény alakult ki: Ávedik Lukács az első helyen állt 16 szavazattal, második lett Szentpétery 15-tel, a harmadik pedig Bárány Lukács 14-gyel. Az eredmény tehát igen szoros lett. A Gyulafehérvári Érseki Levéltár iratai között jelentős mennyiségű irat jelzi az ügy nehézségét és zavaros voltát. A hivatalos jelentéseket 1878. augusztus 31-én küldték meg a püspöknek.²⁷ A jegyzőkönyvi kivonat mellett megtalálhatjuk Csiki István főgondnok jelentését is (2. melléklet). Az ő véleménye szerint Erzsébetvároson ezután sem lesz nyugalom, pedig már ráférne a városra a béke. Egyelőre csak titokzatos utalásokkal próbálta elérni a püspöknél, hogy ne fogadja el az egyébként is szoros választást: „Miután azonban az igazság birtokában csak kutatások, keresések után juthatunk, és erre minket a körülmények, adatok és tények esmerete vezérel, bátor vagyok egy kimutatást terjeszteni elő, melyből excellentiád a szavazás érdemlegességéről meggyőződést venni méltóztasson.”²⁸ Csiki István így írta alá levelét: „erzsébetvárosi polgár és még rövid ideig egyházmegyei főgondnok”²⁹ – ez szintén sejteti, hogy nem egyezik bele az új plébános kinevezésébe.

A szavazásról fennmaradt névsort (3. melléklet) is mellékelte, amelyen szerepelt, hogy kik szavaztak, nevük, foglalkozásuk, hogy örmények voltak-e vagy magyarok, és hogy a három jelölt közül kire szavaztak. Egy személy több szavazatot is leadhatott, így alakult ki az a helyzet, hogy az örmények és a városban a legelőkelőbb foglalkozásokat betöltő személyek – mint például a polgármester – Szentpéteryre és Bárányra szavaztak.

Csiki a névsorhoz megjegyzéseket is fűzött, hogy például Karácsonyi János, aki Ávedikre szavazott „régbben polgármester volt, de sikkasztásai és más hi-

25 GyÉFL, PHI, 1671/1879.

26 Bárány Lukács később szamosújvári plébános lett, jelentős irodalmi munkásságot fejtett ki. Később ő lett az egyik bírálója Ávedik örmény ritussal foglalkozó műveinek.

27 GyÉFL, PHI, 2723/1878.

28 GyÉFL, PHI, 2723/1878.

29 GyÉFL, PHI, 2723/1878.

bás cselekvényei miatt lelépni kényszerült – később nagy nyomora tekintetéből keresztényi könyörületesség folytán tanácsosnak választatott meg, de jóakarói iránt hálátlan lett.”³⁰ Ez az oka annak, hogy Ávedikre szavazott.

A köztisztviselőben álló Csiki István pedig hat ízben volt országgyűlési képviselő, ő Ávedik ellen szavazott azzal, hogy a két másik jelöltre adta le voksát. Számításai szerint tehát Ávedikre három olyan szavazat érkezett, mely Csiki szavai szerint „a mi pártunkbéli, mely reá családi, vagy más viszonyból fogva ment át, – kettő pedig nem örmény katolikustól adatván, tekintetbe nem vehető – és így marad részére 11 örmény szavazat. Szentpéteri kapott 15 szavazatot, egyen kívül mind pártunkból valót. Bárány mint idegen, és esmeretlen kapott 14 szavazatot, mind pártunk béli, miután Ávedik pártja senki másra nem szavazott.”³¹

Ávedik hálálkodó levele másnap érkezett meg Gyulafehérvárra, melyben kifejezte, hogy mennyire örült, amiért őt választották plébánosnak. Már csak egy dolog hiányzott: hogy a főpásztor meg is erősítse ezt a kinevezést, amit a plébánosjelölt így fogalmazott meg: „De a bizalom virágai még nincsenek koszorúba fűzve, egy »nefelejts« szükséges, melyet kegyelmes főpásztoromtól oly sokszor kinyerni szerencsém lehetett, most is azon édes remény táplál, hogy azt Excellentiád kegyes kinevezése és megerősítése által megszerezni, a bizalom koszorúját teljesen megnyerni szerencsés leendek.”³²

Bárány Lukács pedig egy nyilatkozatot küldött a püspöknek, hogy ő sosem vágyott az erzsébetvárosi plébánosi állásra. Szamosújváron pedig épp akkor bízták meg az újonnan alapult árvaintézet igazgatásával, tehát ő a helyén maradna.³³ A püspök azonban hamarosan eldöntötte a kérdést: mivel Bárányban nem látott hajlandóságot a kérdéses plébánosi állás elfoglalására, Szentpéteryt pedig nem régen nevezték ki a gyergyószentmiklósi plébánia élére, ezért örömmel fogadta, hogy Ávediket választották meg a képviselő-testület tagjai. A korábban megküldött polgármesteri jelentés³⁴ is jó véleményrel számolt be Ávedik személyéről, elismertségéről és tehetségéről. Az örmény katolikus egyházi képviselő-testület pedig intette, hogy Ávediket „mint kinevezett lelkészüket szeretettel fogadni, őtet a plébánia kormányzásában támogatni és neki a lelkési terhet könnyűvé és kellemessé tenni igyekezzenek.”³⁵

A következő nap íródott egy olyan levél, ami már nem takargatta a helyiek kifogásait az újonnan megválasztott plébános ellen. A levél írója ugyanis felkereste Bárányt, akitől megtudta, hogy ő elfogadta volna, ha megválasztják a lelkési teendők ellátására, de kapott egy olyan levelet Fehérvárról, melynek első része egy magánlevél. Ebben tudatták vele, hogy a püspökségen az első candidátust szokták kinevezni, s nem őt jelölték az első helyen. Másrészt pedig Szentpétery is elfogadta volna a posztot, ha erre kérte volna a főpásztor.

30 GyÉFL, PHI, 2723/1878 (Mellékletek VII.).

31 GyÉFL, PHI, 2723/1878 (szept. 2.).

32 GyÉFL, PHI, 2723/1878 (szept. 3.).

33 GyÉFL, PHI, 2723/1878 (szept. 9.).

34 GyÉFL, PHI, 2723/1878 (júl. 5.) (Mellékletek IV.).

35 GyÉFL, PHI, 2723/1878 (szept. 9.).

A jelentés beszámolt arról is, hogy „ezután már csak a főpásztori bölcsesség határoz; és nem lehet kétség, hogy miután Ávedik Ur ellen a város intelligentiája, előljárósága, az örménység zöme van, és őt Tompos Gergely nagybátyja, a polgármester is nem pártolja. Miután nem érez az örményekkel, sőt a Cameller alapítvány elleneivel, jelesen a város nyugalma fel zavaró főispánnal rokonszenvezik (...) felfuvalkodott”,³⁶ így remélték, hogy a főpásztor nem fogja őt ki nevezni. Azonban erre már nem kapunk semmiféle választ.

Csiki részéről történt ez a kísérlet, hogy meggyőzze a püspököt, változtassa meg döntését, azonban már ennek a levélnek sem volt foganatja. Szerette volna, ha a püspök hajlandó lett volna megvizsgálni az ügyet és meghallgatni jelentését. Erre éppen a főpásztor kérte fel „a város békéje érdekében, és egyszersmind kinyilatkoztatni azon fontos érveket, melyek Ávedik Ur kinevezését ellenzik”.³⁷ Viszont a gondnok szomorúan hallotta a hírt, hogy mire elkészítette feljegyzéseit, azokra már nem volt szükség, mert Ávedik kinevezése megtörtént. Erzsébetvárosra nézve nagyon sötétnek látta a helyzetet ezek után, mint írta: „Szomorú, kétségbe ejtőleg szomorú, hogy ez megtörtént – Isten a bizonyágunk, hogy ez nem helyesen, nem előrelátólag történt, és hogy a következményekért, ha lesznek, mi felelősök nem lehetünk”.³⁸

Ávedik Lukács az alesperesi hivatalba 1880-ban került, esperessé 1891-ben nevezte ki a püspök,³⁹ a főesperesi hivatalba pedig 1894. január 28-án vezette be őt Kovács Ferenc apát. Esperesi kinevezéséért az erzsébetvárosi polgármester írt folyamodványt a városi közgyűlés nevében, arra hivatkozva, hogy addig mindig Erzsébetvároson volt az esperesség és az örmény plébános volt a kerületi főesperes, de ekkor már másodízben csonkították a helyi örménységet ezen jogukban.

A helyi, latin rítusú római katolikus plébános, Markovich Jakab lett ekkor a főesperes, aki alkalmas volt erre a posztra, de latin rítusú plébános kinevezése nem volt megszokott. A többi latin és görög lelkészek pedig mind esperesek voltak, míg az örmény rítusú pap csak alesperes. Ezért kérték a püspököt, hogy legalább esperesnek nevezze ki Ávediket.⁴⁰

Beosztott lelkészársai igen meg voltak vele elégedve, mert a kor problémáira valóban választ váró főesperes a koronagyűléseken hasznos előadásokkal, reformgondolatokkal látta el őket. Megelégedettségének adott hangot az egyik lelkész, aki így írt 1903-ban: „Elmondhatom, hogy koronagyűlések ily tudományos, korszerű szociális kérdésekkel, ily bölcs főesperesi vezetés alatt s ily szakszerűen még nem igen foglalkoztak: egy okos kis kongresszusnak lehetne nevezni ezen koronagyűlésünket s működésünket egy vidéki kis akadémiának”.⁴¹ Itt tudjuk meg azt is, hogy Ávedik katonapap volt, amikor a főesperes „ismert képzett-

36 GyÉFL, PHI, 2723/1878 (szept. 10.).

37 GyÉFL, PHI, 2723/1878 (szept. 12.).

38 GyÉFL, PHI, 2723/1878 (szept. 12.).

39 Arménia 1982/2 65.

40 GyÉFL, PHI, 3171/1882.

41 Erzsébetváros és vidéke 1903. nov. 15. 2–3.

ségével és irodalmi jártasságával s katonapapi gyakorlottságával festette a katonák hitéletének ápolását.”⁴²

Az irodalmi vénával megáldott lelkész nemcsak történelmi eseményeket tudott szép gondolatokban megfogalmazni, hanem lelkészi teendőiben is hasznát vette ennek a képességének: az *Erzsébetváros és vidéke* egyik újságírója megszerezte egy eskető beszédét, mely arról tanúskodik, milyen pap volt Ávedik: lelkesen bátorította a fiatalokat a házasságra.⁴³

Ávedik Lukács, teológiai tanulmányaival végezvén, 1870-től tanított a helyi gimnáziumban. Ide az erdélyi püspök nevezte ki egyik levelében, mondván: „Szabad királyi Erzsébetváros közönségének választása folytán Téged addig is, míg az egyházi rendek felvétele által az Úr szőlőjének közvetlen munkásává felavattatol, az ottani algymnasium 5-ik tanárává ezennel kinevezlek.”⁴⁴ 1878-ban azonban a plébánosi kinevezéssel együttjáró igazgatói állást kapta meg a helyi fiú- és leányiskolában. Itt mint hittanár tanított. Később a főesperességgel a kerületi egyházi tanfelügyelői tisztséget is ellátta. Beosztottjai igen elégedettek voltak vele, mert valóban szívén viselte a diákok kiváló nevelését.

Erzsébetváros kerületi egyházi tanfelügyelőjeként gyakran új ötlettel állt elő, ilyen nagy erőpróba volt például a tanügyi kiállítás 1893-ban. Ávedik egy évtizeddel később, a frissen indult *Erzsébetváros és vidéke* c. folyóiratban felhívást tett közzé, mivel 1893-ban megfogadták a 10 évenkénti kiállítás tervét, így épp aktuális lett a kérdés. Többek kifejezték lelkesedésüket ezzel kapcsolatban, Ávedik egykori nagy szerepére mutatott rá a segesvári igazgató, „jóllehet ez érdemet egy-egy tanítói zsebnaptár másnak tulajdonította”,⁴⁵ támogatta a javaslatot, és kezdeményezte, hogy Ávedik kezdje el az előkészületeket.

1903-ban a szervezőbizottság elhatározta, hogy a következő tanévben, 1904 pünkösdjén, Erzsébetvárosban tartják meg a nagyszabású kiállítást. Mindenféle oktatási intézményt meghívott a bizottság, és a korábbi 3 vármegye mellé még kettőt vontak be. Az intézetek nagy száma és széles köre is mutatta, hogy nagy szervezőmunka állt a bizottság előtt, melyet továbbra is az erzsébetvárosi örmény plébános vezetett. Kidolgozták a találkozó programját, részletesen felsorolták, hogy milyen típusú intézménytől mit várnak el: a tanintézmények munkáit, felszereléseit, találmányait, könyveit, tanterveit, tanszereket, dolgozatokat, rajzokat stb. 1908-ban, amikor Ávedik betegsége miatt lemondani kényszerült az elemi iskola gondnokságáról, a királyi tanfelügyelőtől egy hálálkodó levelet kapott. Ebben mondtak köszönetet Ávedik „fáradhatatlan és buzgó tevékenységéért, mellyel az erzsébetvárosi állami elemi iskolát magas színvonalon álló virágzó intézetté”⁴⁶ fejlesztette.

Az 1890-es évek közepén megindult szekularizáció következtében bekövetkezett reformok azonban jelentős változást hoztak a kisebb plébániák éle-

42 I. m.

43 *Erzsébetváros és vidéke* 1903. május 31.

44 EÖKÉL, 1871. január 12.

45 *Erzsébetváros és vidéke* 1903. jan. 25. 3.

46 EÖKÉL, 978/1908.

tében is. A megváltozott helyzetben többször fordult Ávedik is a különleges helyzet megoldásának érdekében feljebbvalójához, pl. a házasságkötés esetében ekképpen: „Az új aera kihajtásai már kezdenek mutatkozni. Oly esetek fordulnak elő, melyek az egyszeri hirdetést is lehetetlenné teszik. A házassulandók minden egyházi hirdetés nélkül, mihelyt az anyakönyvvezetőnél a polgári összeköttetés megtörtént – templomba kívánnak megjelenni és ott megáldatni.”⁴⁷ A püspök nem engedte, hogy a kihirdetés elmaradjon, hiszen ezt a feladatot az anyakönyvvezető nem vette át, tehát továbbra is szükség volt a kihirdetésre. A következő évben pedig a stóla-, illetve az esketési illetményekről és a megváltozott esketési dokumentációkról kért eligazítást Gyulafehérvárról.⁴⁸

1891-ben, a 40-es éveit taposó Ávedik plébános elveszítette édesapját. Amint azt az *Arménia* egyik számából megtudjuk, Ávedik Kristóf 87 évesen hunyt el, Erzsébetváros alkapitánya volt.⁴⁹ Édesanyját már 1878-ban eltemethette, hiszen ekkor alapított édesanyja nevére egy lányoktatást segélyező alapítványt.

Nagy ünnepségnek volt a színhelye 1896-ban a nagytemplom, Erzsébetváros ugyanis „Szent Erzsébet napján hármass ünnepet ült: megülte Őfelsége, a királyné nevenapját, megülte a város védszentjének napját és Ávedik Lukács esperes plébános huszonöt éves papi jubileumát.”⁵⁰ – tudjuk meg az örmény havilapból.

Ávedik pályafutásának nagy elismerést jelentett az 1897-ben neki adományozott egyik legrangosabb kitüntetés. Az államtitkár püspöknek tett jelentéséből kiderül, hogy a király „Ávedik Lukács erzsébetvárosi örmény katolikus esperes plébánosnak a közügyek és a tanügy terén szerzett érdemei elismeréséül a Ferencz-József rend lovagkeresztjét legkegyelmesebben adományozni méltóztott.”⁵¹ Több hívő levele is megtalálható az erzsébetvárosi örmény templom levéltárában. Az itt található egyházközségi könyvek, a különböző alapítványok jegyzőkönyvei mind beszámolnak Ávedik adakozó szándékáról. Ezt mutatja a főtemplom egyik üvegablaka is, melyet 1902-ben készíttetett Szent Lukács evangélista tiszteletére.

Jelentős szerepe volt Erzsébetváros közéletében: a Kameller Alapítvány rendes tagja volt, a Kabdebó Alapítványi Bizottságnak pedig elnökévé választották. Az erzsébetvárosi Kabdebó Alapítvány szegény örmény diákokat segített, miután Ávediket választotta elnökévé, két diákot segítettek havonta ösztöndíjjal. Az egyik diák marosvásárhelyi volt, az erzsébetvárosi plébános rokona: Ávedik Lukács,⁵² aki a következő évben 19 évesen hosszas szenvedés után elhunyt.⁵³

47 GyÉFL, PHI, 4142/1895.

48 GyÉFL, PHI, 2455/1896.

49 Arménia 1891/3. Belső borító.

50 Arménia 1897/1. Belső borító.

51 GyÉFL, PHI, 2490/1897.

52 Erzsébetváros és vidéke 1903. júl. 5. 3.

53 Erzsébetváros és vidéke 1904. ápr. 17. 5.

Elnöke volt többek között a Kis-Küküllő vármegyei Általános Tanító Egyesületnek is, mely szintén adományozott pénzt különféle pályamunkákra.⁵⁴ Érdekes ötletei, motiválóeszközei voltak a fiatalok felé is, 1904 nagybőjtjében meghirdette, hogy a főgimnázium egyik tanulója 20 koronát kap, mégpedig aki a nagybőjti 9 prédikációt a legértelmesebben leírja.⁵⁵ Erzsébetvárosi fáradhatatlan munkáját így örököztette meg 1894-ben Csiki L. Miklós: „Lankadatlan szorgalmáról tanuskodnak a következő állások: elnöke a takarékpénztárnak és tagja ezen intézet felügyelő bizottságának; a városi képviselőben a számvetőszték, továbbá a katolikus iskolatanács, a községi iskolaszék elnöke. Kis-Küküllő vármegye választmányi tagja, a jótékony alapítványok bizottsági elnöke.”⁵⁶

Összetűzést jelentett a latin rítusú plébánossal, Steinhauer Ferencsel, amikor 1905-ben a latin szertartású római katolikusok temploma annyira rossz állapotba került, hogy be kellett zárni. Az új templom felépítéséig pedig a vásártéri vagy a mechtarista örmény katolikus templomot javasolta a latin szertartású plébános. Az erdélyi püspök azonban több panaszkozó levelet is kapott a latin hívektől. A püspök ugyanis 1907-ben úgy döntött, hogy a római szentmiséket a Török család kápolnijában kell tartani.⁵⁷ Ez a hely viszont a latin szertartású híveknek kicsinek bizonyult, aminek következtében az Apafi-kastélyba helyezték őket. Itt pedig felháborodva tapasztalták, hogy a romos épületről nekik kellett gondoskodniuk. A helyzetet a főpásztor végül is úgy oldotta meg, hogy a mechtarista kolostor templomába küldte a templom nélkül maradt nyáját.⁵⁸ Egy ezután kelt cikk tette nyilvánvalóvá a konfliktushelyzetet a különböző rítusbeliek között: „Egyházközségünk tagjainak egy része, nem érezvén jól magát az örmény templomban, egyáltalán nem jár oda.”⁵⁹

Erzsébetváros mint szabad királyi város és az országgyűlésen szavazattal bíró jogi személy 1905-ben országgyűlési képviselő-választásra készült. Ávedik mint a képviselő-jelölő értekezlet elnöke dr. Issekutz Győzőt⁶⁰ ajánlotta erre a feladatra, aki már több ízben is volt képviselő a Szabadelvű Párt tagjaként. Issekutznak ezen a választáson még nem került politikai ellenfele. A dualizmus kori politika nagy válságának megoldásaként az uralkodó összehívta az országgyűlést, aminek következtében Erzsébetvárosban is képviselő-választást tartottak 1905 júniusában.

54 Erzsébetváros és vidéke 1903. nov. 15. 2.

55 Erzsébetváros és vidéke 1904. ápr. 24. 2.

56 Arménia 1894/3 88–89.

57 Erzsébetváros és vidéke 1905. jún. 22. 3.

58 Erzsébetvárosi hírlap 1907. jan. 23. 4.

59 Erzsébetvárosi hírlap 1907. ápr. 14. 1.

60 Issekutz Győző erzsébetvárosi ügyvéd volt, 1856-ban született, az Erzsébetvárosi Takarékpénztár alapítója és főigazgatója lett. Az 1892-es választásnál a Nemzeti Párt programjával őt küldték a parlamentbe, a pártnak jegyzője lett. Az 1896-os választásokon kisebbségben maradt, majd 1901-ben újra őt választották a város képviselőjévé az ország házába. Az 1899-es fűzőtől kezdve a Szabadelvű Párt tagja, majd alelnökségre jelöltje is volt. In: Sturm-féle Országgyűlési Almanach 1905–1910. Szerk. Dr. Fabro Henrik és Dr. Ujlaki József, Bp., 1905, 291–292.

Választási elnökké az örmény plébánost szavazták meg a városi képviselő-választmányon, aki közhírré tette, hogy „a képviselőre vonatkozó ajánlatokat folyó hó 25-én délelőtt 10–12 óráig főesperesi irodájában, jún. 26-án délelőtt 8-tól fél 9 óráig pedig a városház üléstermében veszi át.”⁶¹ Ávedik külön hirdetményt jelentetett meg, amelyben közölte, hogy a „szavazás személyesen élőszóval történik és reggel 9 órakor veszi kezdetét. A szavazók minden fegyver és bot nélkül az ülésterem ajtaján jöjjenek be és a leszavazás után a polgármesteri irodahelyiségeken át távozzanak. (...) A lelkiismeretes és törvényes felelősség megóvása végett (...) a rend és tiszta választás jellegét megvédő intézkedésről gondoskodtam.”⁶²

Ávedik éveken át harcolt nyugdíjához való jogaiért a Kis-Küküllő megyei alispánnal, illetve a közigazgatási bírósággal. Az alispán ugyanis nem ismerte el Ávedik jogát az újonnan, 1899-ben bevezetett egyházi személyek nyugdíjazására. Ávedik szerint pedig ez nem mondott ellen annak, hogy az erzsébetvárosi közösség vállalta a plébános ellátását. Királyi táblabíró unokaöccse, Ávedik Simon, Marosvásárhelyről ebben az ügyben jogi tanácsokat küldött nagybátyjának.⁶³

A 60. évéhez közelítő Ávedik betegsége már 1905-ben súlyos volt, mert plébánosi teendőit nem tudta egy ideig ellátni, a püspök a szolgálat ellátását Steinhauerre bízta.⁶⁴ Az erzsébetvárosi örmény katolikus egyházközség gyűléséről fennmaradt jegyzőkönyvekből tudjuk meg, hogy 1908. augusztus 9-én lett Ávedik rosszul. Őt mint a Kameller Alapítvány igazgatóját számon kérték, hogy az alap vagyonát nem megfelelően kezelte. Amikor az egyik egyházközségi tag indítványozta az alapítvány igazgatósági tagjainak visszavonulását, Ávedik nem akart ennek a felkérésnek eleget tenni. Ávedik arra hivatkozott, hogy „az 1877. évi 50. püspöki körrendelet alapján ezen tisztet el nem hagyhatja, miért is ezen ügynél a tanácskozást vezetni kívánja...”⁶⁵ Ezután a jegyző felírta, hogy „Elnök főesperes, plébános hirtelen bekövetkezett rosszullete miatt az elnöki széket Csiky Emánuel algondnok foglalja el”⁶⁶ Ettől kezdve már rohamosan romlott az állapota, lemondott az erzsébetvárosi esperesi kerületi egyházi tanfelügyelőségről Steinhauer Ferenc javára. Arra hivatkozott, hogy munkaképtelen, így a kerületi iskolák feletti felügyeletet nem gyakorolhatta. Erre következtethetünk az erzsébetvárosi plébániatemplom sekrestyéjében található iratokból is, melyek a képviselő-testület üléseiről számoltak be. 1908-tól kezdve Ávedik betegsége miatti távollétéről tanúskodnak.

1909. április 5-én 3 távirat érkezett Erzsébetvárosról az erdélyi püspöknek Gyulaféhvárra. Mindhárom arról számolt be, hogy a helyi örmény plébános, Ávedik Lukács aznap délben elhunyt, temetése két nap múlva lesz. A püspök a segédlelkész, Govrig Gergelyt bízta meg ideiglenesen a plébánia gondozásával, Steinhauert pedig a hagyatéki tárgyalás biztosává nevezte ki.⁶⁷

61 Erzsébetváros és vidéke 1905. jún. 22. 3.

62 Erzsébetvárosi hírlap 1906. ápr. 22. 3.

63 EÖKéL, 9355/1907.

64 Erzsébetváros és vidéke 1905. márc. 26. 2.

65 EÖKéL, Egyházközségi jegyzőkönyv, 1908.

66 I. m.

67 GyÉFL, PHI, 1998/1909.

1. kép. Ávedik Lukács síremléke

2. kép. Ávedik Lukács sírfelirata

Végrendeletét (4. melléklet) 1908. október 10-én fogalmazta meg, érdekes, hogy rögtön az első pontban ezt kérte: „Határozott akaratom, hogy temetésem előtt felboncoltassam, illetőleg szívem kivétsék. E célra 100 /Egyszáz/ Koronát hagyok.”⁶⁸ Majd meghagyta a temetési előírásait és azt, hogy lelki üdvéért alapítványt tett, melyből évente halála napján mondjanak érte szentmisét. Erre Steinhauer röviddel a temetés után meg is tette az első lépéseket.

A helyi leányiskola alapítványára és rokonaira hagyott pénzt: Beata Mária unokahúgára, unokaöccse 3 gyermekére, ezüstartágyait Ávedik Blankára, aranyértékeit és könyvtárát pedig Ávedik Félixre hagyományozta. Általános örökösének pedig kedves unokaöccsét, Ávedik Simont tette meg.

Az erzsébetvárosi örmény katolikus egyházközség 1909. évi április 16-i üléséről fennmaradt jegyzőkönyv számol be arról, hogy dr. Issekutz Győző mint egyházi főgondnok bejelentette Ávedik Lukács halálát, majd „az őszinte részvétel teljes megnyilatkozásával méltatja az elhunynak nemcsak egyházközségünk, de az örménység érdekében kifejtett tevékenységét is, ezekre tekintettel pedig indítványt tesz a néhai emlékének jegyzőkönyvi megörökítésére és arcképének olajfestményben az örm. kath. anyatemlom részére leendő beszerzésére”,⁶⁹ melyet a jelenlevők el is fogadtak.

ÁVEDIK LUKÁCS IRODALMI MUNKÁI

Ávedik Lukács egyetlenegy tudományos cikket jelentetett meg az *Erzsébetvárosi hírlap* hasábjain, mely a nagy örmény jubileumot, Örményország népének keresztény hitre térését ünneplő 1600 évet és Világosító Szent Gergely nagy szerepét méltatta *A keresztény vallás hajnala az örmények között*⁷⁰ címmel. Ez a cikk tulaj-

⁶⁸ GyÉFL, PHI, 2184/1909.

⁶⁹ EÖKéL, Egyházközségi ülések jegyzőkönyvei.

⁷⁰ Erzsébetváros és vidéke 1903. ápr. 12. 1–2.

donképpen egy nagy ünneppsorozat első darabja volt, melyet fényes szertartások és *Az örmény kereszténység eredete* című könyvének kiadása is követett 1904-ben.

A lelkipásztornak ebben a helyi folyóiratban két aktuális problémával foglalkozó cikke is megjelent. Az egyikben a még mindig szokásban lévő párbajok ellen szólalt fel, a másikban pedig az újabb kor hagyománytalansága ellen szólt azzal, hogy bemutatta a régi örmény szokásokat. *A modern önérzet* című cikkben tulajdonképpen a régi, káros hagyományok ellen küzdött, mondván, hogy „feledni és megbocsátani az az erkölcsi öntudat eszménye”.⁷¹ *Az erzsébetvárosi nászhozományban* pedig szót emelt a modern, de káros jelenség ellen, mely szerint csak a leány vitt hozományt a házasságba. Régebben a vőlegény is adott biztosítékot menyasszonyának, melynek jó példáját egy 18. századbeli örmény házasságlevél lefordításával próbálta újra a köztudatba hozni.⁷²

Legtöbb tudományos cikke azonban az 1887-ben meginduló örmény folyóiratban, az *Armeniában*⁷³ jelent meg, mely évente 10 kötetben látott napvilágot. Ávedik fontosnak tartotta, hogy az örmények megőrizzék a hagyományukat, kultúrájukat, ennek érdekében megpróbálta népszerűsíteni az örmény nyelv oktatását, például úgy, hogy örmény olvasókönyv-sorozatot indított az *Arménia* hasábjain. Egyik ilyen cikkében arról is bizonyosságot tett, hogy gyakorlata is volt a keleti nyelv tanításában: „Én most a szíves olvasóval először azt a módszert ismertetem, mit magam követek az örmény írás és olvasás tanításánál; azután elmondom azt, hogy mit foglalhat magában egy jó »Örmény olvasókönyv.«”⁷⁴

Konkrétan kifejezte azt a szándékát, hogy másokat is serkenteni akart az Erdélyben már-már holt nyelv tanulására és használatára: „Sok mindenben szenvedünk hiányt, kellene egy módszeres nyelvtan; szükségünk van egy örmény–magyar és magyar–örmény szótárra; mert csak ezek segítségével kutathat az érdeklődő az örmény irodalom gazdag bányájában(...). Én reményelem, hogy ha felébresszük a teremtő, munkás Műzsákat, ezekről is lesz gondoskodva.”⁷⁵

Ávedik nem tudományos cikkei elsősorban külföldi látogatásairól számoltak be. A római zárandoklata alkalmával megismerhette az örmény kollégiumot, illetve Velencében eljutott a mechtarista rendházba is.⁷⁶ Erről, a pápai jubileum alkalmából tett útról hazatérve felolvasást tartott az érdeklődőknek.⁷⁷ Nagyrészt az *Armeniában* jelentek meg tudományos értekezései is, melyek többségét a következő években felhasználta könyveinek egy-egy fejezeteként; vagy pedig ezekben egy éppen aktuális örmény problémával foglalkozott.

71 Erzsébetvárosi hírlap 1906. febr. 18. 1.

72 Erzsébetvárosi hírlap 1906. aug. 19. 3–4.

73 Az Armeniáról a szerkesztő, Szongott Kristóf szamosújvári plébános így írt 1903-ban: „Az »Arménia« mint egyetemes magyar-örmény havi szemle [...]. Mint közhasznú irodalmi vállalat, magyar irodalmi szempontból is közelismerés szerint a saját szakmájában, sőt az általános orientalistikai (...) téren is hazánkban úttörő.” *Szongott Kristóf: Szamosújvár szabad királyi város monográfiája*. 4. kötet. Szamosújvár, 1901. 549.

74 Ávedik Lukács: Örmény olvasókönyv magyarok számára. Arménia 1890/1. 26.

75 Uo.

76 Arménia 1888/1 26–27.

77 Arménia 1888/6 189.

Az Arménia területén élő, már keresztény örmények háborúit követte nyomon egy cikksorozatban. *Az örmény keresztények védharca I., II.*⁷⁸ tulajdonképpen a kereszténység meggyökeresedése utáni időszakot örököltette meg egészen az 5. század perzsaellenes háborújáig. Az *Egy helytartó kormányzata*⁷⁹ a rövid örmény uralomról, az *Örményország perzsa helytartók alatt*⁸⁰ című cikke pedig az újabb perzsa elnyomásról számolt be. A történet az örmény időszámítás kezdetéig, Kr. u. 551-ig mutatta be a keresztény örmények háborúit.

Ávedik nagylélegzetű cikksorozatát indította *Erzsébetváros kegyúri joga* címmel, melyben magyarul adta közre az uralkodók Erzsébetvárossal kapcsolatos kiváltságleveleit a 18. századtól kezdve. A sorozat mintegy legitimálni akarta az erzsébetvárosi polgárok dualizmus kori jogait, melyeket néha még ekkor is sérteni igyekeztek. Ezeket a dokumentumokat később a *Szabad Királyi Erzsébetváros monográfiájában* is felhasználta. Az iratokhoz az erzsébetvárosi egyházi levéltárban fért hozzá. Megtudhatjuk belőlük, hogy a város III. Károlytól 1733-ban nyerte el az örmény katolikus egyház és a katolikus iskolák feletti jogait. Ezeket a jogokat Mária Terézia 1758-ban megerősítette, majd II. József 1786-ban kiegészítette azzal, hogy a polgárok ezentúl szabadon választhatták plébánosukat. Ebben a sorozatban a cikkíró felhasznált még püspöki leveleket, canonica visitatiókat is, és igyekezett pontos történelmi háttérrel adni. Fontosnak tartotta, hogy megemlékezzen az iskolák fenntartásáról és a tanárok díjazásáról is. A következő számokban külön megjelentette a III. Károly, Mária Terézia, II. József és V. Ferdinánd⁸¹ által kiadott privilégiumokat, általában latin nyelvből fordítva.

Hasonló témája volt *Az örmények honfűsítése*⁸² című cikkének, melyben a többi felekezetek sorsával hasonlította össze az örményeket Erdélyben. Ez a nép – Ávedik szerint – mindent becsületesen megtett már Szent István király kora óta a magyarokért, amit kértek tőlük, jogokat viszont annál kevésbé kaptak, azt is csak ha kérték. Igazságtalanságnak érezte, hogy ennyi, a szülőföld iránti hűségért a többi erdélyi szabad királyi város feltételekhez kötötte az engedmények megadását.

Erzsébetváros örménységének helyzetét összehasonlította a leMBERGI örmény érsekségével. „Mi célzott akar a hazai történelemkutató elérni akkor, midőn más országban levő egyházmegye életéről szól?” – kérdezte Ávedik *A leMBERGI örm. kath. egyházmegye naplójából*⁸³ című cikkének elején, s meg is válaszolta a kérdést: „a történelem fonálán törekszik oda eljutni, hol az őshazától elbucszott ö. nép egykor oly nevezetes napokat töltött; azután bemutatja, hogy az Erdélybe költözött örménység valóban Orosz-Lengyelországból ment Havasalföldre, s

78 Arménia 1889/8 234–236. és 1889/9 293–296.

79 Arménia 1890/12 375–378.

80 Arménia 1893/5 247–251.

81 III. Károly (Arménia 1888/12 367–374.), Mária Terézia (Arménia 1889/2 57–58.), II. József (Arménia 1889/3 87–89., 1889/5 152–156. és 1889/6 183–186.) és V. Ferdinánd (Arménia 1889/11 358–361. és 1889/12 393–395.)

82 Arménia 1891/5 146–149.

83 Arménia 1889/10 315–316.

onnan jött be kedves hazánkba...”. A folytatásban pedig – Erzsébetvároshoz hasonlóan – Lemberg kegyúri jogaival foglalkozott. S végül megjegyezte, hogy „ezen egyházmegye példát adott arra, hogy miként kell a jövőt biztosítani.”⁸⁴ Ávedik ezzel szülőföldje számára szeretett volna más, jól működő örmény egyházmegyét követendő példaként felmutatni.

A helyi történelem egy-egy mozaikját villantotta fel egy-egy cikkével a továbbiakban: az erzsébetvárosi illetőségű Kámeller Györgynek és családjának állított emléket a *Cámeller György alapítványa*⁸⁵ című újságcikkben, melyben az alapítvány működésébe is bepillantunk.

Öt feliratra hívta fel az erzsébetvárosiak figyelmét *Az Appaffi kastély emlékköve*⁸⁶-ben, majd hasonló, felsoroló stílusban állított emléket *Erzsébetváros polgármesterei*⁸⁷-nek. *Erzsébetváros ö. kath. lelkészei*⁸⁸-t a felsorolás mellett jelentősebb tetteikkel jellemezte is. E két utóbbi cikket kibővítve felhasználta a monográfiában is pár évvel később.

Ezek után szűkebb otthonáról, az örmény katolikus plébániatemplomról szólt, *Koszorú az erzsébetvárosi ö. kath. nagytemplom fölszentelésének 100 éves jubileumára*⁸⁹ és *Adatok az erzsébetvárosi levéltárból*⁹⁰ címmel. A templom felépítése épp egybeesett a szabad királyi várossá emelő irat keletkezésével, melyekről az akkori plébános tollából íródott emlékezés alapján tudósított Ávedik. Az utóbbi cikkben pedig pár érdekes városi eseményt örökített meg 1726-tól kezdve egészen 1882-ig.

Később már ritkán publikált az *Arméniában*, két jeles örmény személyről emlékezett még meg, az akkor 20 éve elhunyt első örmény történész Lukácsy Kristófról (*A halhatatlanok ünnepe*⁹¹) és az 1895-ben hosszú betegeskedés után meghalt egykori seminarista társáról, Kozocsa Tivadarról.⁹²

Az örmény szentmise szertartásai, 1876

Ávedik Lukács a püspöknek ajánló levelében (1. melléklet) említette meg, hogy a latin szentmise szövegét már több éve lefordították magyarra, most ő az örményt ültette át e nyelvre. Kérte a püspököt, hogy nézze el, ha néhol magyartalanul fordított, de „a fordítás nehézségeit egyszerre legyőzni a sajátságos keleti kifejezések miatt képtelen”⁹³ volt, de majd egy esetleges második kiadásban ezekre jobban oda fog figyelni.

84 Uo.

85 Arménia 1890/5 142–144.

86 Arménia 1891/3 85–86.

87 Arménia 1891/11 336–338.

88 Arménia 1891/12 374–376.

89 Arménia 1891/6 169–174.

90 Arménia 1892/10 309–313.

91 Arménia 1893/1 357–358.

92 Arménia 1896/2 37–40.

93 GyÉFL, PHI, 1605/1877.

Az Előszóban kiemelte, hogy a latin mellett néhány nyelvet még elfogadtak korábban egyházi nyelvnek, amelyek az első századokban is már a liturgia nyelvei voltak, ilyen például az örmény is. Ávedik célja ezzel a könyvvel a trienti zsinat elhatározása volt: „hogy a lelkészek az isteni tisztelet, különösen a sz.miseáldozat szertartásait, azok szellemét és értelmét minden kitelhető szorgalommal értelmezzék, vagy imakönyvekben közöljék: hogy így a hívek szívei az ájtatos buzgóságban nyerjenek.”⁹⁴ Kifejezte tehát azt a szándékát, hogy hívei lelki életét fellendítse. A kor egyik tendenciája volt a kiegyezés utáni magyar egyházi életben a vallási buzgóság hanyatlása, amit az 1875-től elkezdődött kultúrharc szekularizációs törekvései mozdítottak csak ki a mélypontról. A katolikus egyház elleni politikai határozatok 1894–95-ben érték el csúcspontjukat, amikor megszülettek a házassági jogról, a gyermekek vallásáról, az állami anyakönyvezésről szóló törvények, valamint az izraelita vallást törvényesen bevett vallásnak fogadták el, illetve lehetővé vált a szabad vallásgyakorlat. „Az egyházpolitikai harcok által felrázott magyar egyház a politikai, szociális és gazdasági tevékenységen kívül, melynek célja az egyház politikai és társadalmi helyzetének megszilárdítása, valamint a »Rerum novarum« szociális elveinek a gyakorlatba történő átültetése volt, hozzáfogott tagjai lelkületének átforgatásához, a katolikus hitélet megújításához, a vallási buzgóság felébresztéséhez is. Ezirányú munkássága lényegesen sikeresebb volt, mint politikai és szociális szervezkedése, úgyhogy ebben a tekintetben joggal lehet beszélni az egyházi élet belső megújulásáról.”⁹⁵

Ávedik próbálta a fellendülő vallásosságot az örmény katolikusok részére is közelebb hozni. „Mi lehetne e tekintetben célravezetőbb, mint a sz.miseáldozat magasztos igéinek elmondása?”⁹⁶ – kérdezte Ávedik, amit ő az örménység szokásainak fenntartásával is próbált egybekötni. A „nyáj” viszont már nem értette az ősi nyelvet, ezért a szerző szükségesnek látta, hogy magyarra tegye át a szöveget.

A liturgikus szöveg közlése előtt még az örmény liturgiáról közölt tudnivalókat, egy francia bencésre, Lebrun atyára hivatkozva. Az örmény szentmise szertartásait Világosító Szent Gergely vagy Szent Nagy Nerzes alakította át. A bevezető szövegben még az örmény templomok jellegzetességeit, az örmény zeneszerszámokat, egyházi ruhákat, egyéb kellékeket vette számba s ezután következett a szertartás és imák magyarra fordított változata. Közben a szerző általános képet adott népe helyzetéről a dualista államban: „A vallása miatt üldözött örmény katolikus nép Európában: jelesen az osztrák–magyar birodalomban található föl az óhajtott béke nyugalmát; hol hitfeleitől környezve mind máig nemzeti nyelvén és szertartásai szerint nyilváníthatja ájtatos érzelmeit.”⁹⁷

94 Ávedik Lukács: Az örmény sz.mise szertartásai. Segesvár, 1876. 1. (A továbbiakban: Ávedik L. 1876.)

95 Szántó Konrád: A katolikus egyház története. II. Bp., 1988. 501.

96 Ávedik L. (1876), 1.

97 Ávedik L. (1876), 9.

Az örmény kath. szent mise, 1905

Érdekes tény, hogy a liturgiával kapcsolatos munkásságát ezután már nagyon nehezen engedélyezte a püspök, míg *Az örmény szentmise szertartásai* című könyvnél nem bukkantak elő olyan dokumentumok, amelyek akadályokról árulkodnának. Az 1890-es években egy hosszú, igen nehézkes utat kellett végigjárnia az erzsébetvárosi plébánosnak annak érdekében, hogy újabb, az örmény szentmisével kapcsolatos könyvecskéjét nyomdába adhassa.

Az előző könyv tulajdonképpen csak szertartásokat közölt. A szentmise szövegének teljes kiadása a következő könyvében jelent meg. Amint ezt Ávedik is megjegyezte: közszükséglet volt, hogy magyarra fordítsa az örmény szentmisét s egyéb szertartásokat: „a délutáni vécsernye, úgyszintén a szentségek kiszolgáltatása magyarítását óhajtanám közzétenni, mégpedig oly berendezéssel, hogy az örmény sz.mise magyar fordításban, a ministráns szavai ezenkívül a tanulók számára latin betűkkel írt örmény szövegben, azután a közönséges vécsernye magyar fordításban. A keresztség és bérmlás. A beteg áldoztatása. Utolsó kenet. Felnőtt vagy gyermek betegsége alkalmával. A haldoklás óráiban. Midőn a lélek Teremtőjéhez felszállni vágyik. Felnőttek, kisdedek temetése. Esketési szertartás. Beavatás. Közös áldás. Könyörgés az év végén. Válogatott imák, s a hét minden napjára szánt énekek magyar és örmény szöveggel.”⁹⁸

A többi művével ellentétben ekkor nem mentek a dolgok olyan simán: a püspök a rítussal való fenntartásai miatt előbb alaposan megvizsgáltatta a könyvet, a procedura már 1888-ban elkezdődött, amikor a szerző még igen lelkesnek mutatkozott. A következő évben Ávedik újra kérte a püspököt, hogy fogadja el ezt a szertartáskönyvet *Istentisztelet* címmel, ami éppen a templom százados évfordulójára lett volna kiadva.⁹⁹ 1890-ben arra hivatkozott, hogy a szatmári egyházmegyében épp akkor jelent meg egy, az övéhez hasonló rituális könyv, mire a püspök Csákány Adeodátot, a szolnoki kerületi főesperest kérte meg, hogy bírálatot mondjon a könyvről.¹⁰⁰ A bírálat hamarosan el is készült, mely megállapította, hogy a könyv nem tartalmazott hit- és erkölcs elleneset, de a szerző-fordító nem használta helyesen az örmény nyelvtani és mondattani szabályokat, s így nem adta vissza az örmény szavak helyes értelmét.¹⁰¹ Ávedik Lukácsnak tehát visszaküldték munkáját azzal, hogy a megadott szempontok szerint írja át a könyvét.

Ávedik egy évtizednyi hallgatás után újra kérte a főpásztort, hogy az örmény szentmise-fordítást kiadhassa. Keresztúti énekeket is fordított, s ezek dallamát és szövegét is mellékelte a püspöknek.¹⁰² A püspök ekkor – immár két – bírálónak küldte meg a könyvet, annak ellenére, hogy Ávedik a betérjesztést már a kor legismertebb örmény nyelvzakértője által átnézve küldte el. Csiki Miklós szavai

98 GyÉFL, PHI, 3364/1888.

99 GyÉFL, PHI, 3027/1890.

100 GyÉFL, PHI, 2390/1890.

101 GyÉFL, PHI, 3027/1890.

102 GyÉFL, PHI, 861/1900.

szerint ez a fordítás megfelelt az örmény szövegnek.¹⁰³ A két, püspök által kijelölt bíráló egyike, Bárány közölte, hogy a könyv átnézése sok időt igényelt, nem tudták a megadott időre leadni a bírálatot. Bárány ezen kívül a következőket írta feljebbvalójához: „nem tudom minek tulajdonítsam Főtisztelendő Ávedik Lukács Úrnak azon eljárását, illetve óhaját, hogy Ő ezen munkájának megvizsgálását nem egy arra illetékes, hanem más sem az örmény nyelvben kellőleg jártas, sem az örmény rítust ex officio nem köteles egyénnel óhajtja megtétetni! No de azért mi Nagyméltóságod bölcs intézkedése s kegyes parancsára, eltekintve a fordító Úrnak irányunkba tanúsított bizalmatlansága – s nem szépen jellemző eljárásáról, meg fogjuk tenni a kegyesen reánk bizott elbírálást.”¹⁰⁴

A következő évben újra megpróbálta sürgetni Ávedik a folyamatot,¹⁰⁵ de ennek nem volt hatása. Ezután újabb, kissé megfáradt levelet írt: „Már 5ik hónapja, hogy az örmény sz.mise egy füzetben és azután Világosító sz. Gergely fölött tartott sz. beszéde Aranyszájú sz. Jánosnak Méltóságod által Szamosújvárra küldetett. Hiszem, hogy elég hosszú fogsági idő volt mindkettőre nézve, hogy megjavulva napvilágot lásson és haza juthasson.”¹⁰⁶

Épp ekkor érkezett meg a bírálat a püspökhöz, egyébként a késést is nyomon követhetjük. Az egyik bíráló betegségére, a másik pedig távollétére, illetve a feladat nehézségére hivatkozott. A püspök tehát újra megkérte a plébánost, hogy javításokat eszközöljön a művén.¹⁰⁷ Végül 1905-ben megjelent Erzsébetvároson a könyv: *Az örmény kath. szent mise* címmel, melyen megtalálható a megjegyzés: Főpásztori jóváhagyással ellátva (1902. jún. 25. 2458. sz.). Ávedik leveléből kitéjt, hogy előbbi szertartásos könyve 340 korona veszteséggel járt, ez újabbat 35 koronáért árulta.¹⁰⁸

A füzetecske utóélete igen szomorú: a püspöknek elküldött példány ma is ott hever a Püspöki Hivatal Iratai között egy dobozban. Ezen kívül sem az erzsébetvárosi könyvtárban, sem az Országos Széchényi Könyvtárban nem található belőle példány.

Dicsőítő beszéd, melyet Eudoxia császárné által számüzött

Aranyszájú Sz. János, Kappadociának Cocussus városában tartott Világosító Sz. Gergely emlékünnepe 404. év körül. Erzsébetváros. é. n.

Pontosan nem lehet tudni, hogy mikor adták ki, de az előző műnél már láthattuk, hogy az örmény szentmise szertartásait és a Világosító Szent Gergelyről szóló fordításokat egyszerre küldte meg Ávedik a püspöknek, s ezeket egyszerre is bírálták el. A bíráló, Bárány Lukács *Véleményes jelentésében* hívta fel a szerző figyelmét, hogy pár adat nem volt hiteles, többek között Cocussus városa helyett

103 GyÉFL, PHI, 4719/1900.

104 GyÉFL, PHI, 2699/1890.

105 GyÉFL, PHI, 736/1901.

106 GyÉFL, PHI, 1798/1901.

107 GyÉFL, PHI, 1798/1901.

108 GyÉFL, PHI, 2033/1905.

Ávedik Cucuza városát írta, és 399-re datálta Aranyaszájú Szent János itteni tartózkodását. Bárány ezután a latinról és az örményről való fordítás különbözőségeit tárgyalta, valamint utalt az Ávedik által is használt Migne-féle kiadásra. Végeredményképpen szükségesnek látta a kiadás előtt még egyszer jó alaposan átnézni a könyvet.¹⁰⁹

Az Előszóban a fordító Ávedik megint hangot adott céljának: „Midőn Aranyaszájú sz. János dicsőítő beszédét Világosító sz. Gergely életéről közzéteszem: ezzel az örmény kereszténység 16 százados jubileumának emlékét kívánom megörökíteni.”¹¹⁰ A következőkben a fordító írt a szöveg történetéről is: „E ragyogó beszédet Ábrahám örmény nyelvész régi elnyűtt iratcsomagból görög eredetiből fordította 1141-ben örmény nyelvre és sz. Nerzes ezt átvizsgálván, megfelelő hűséggel és szép nyelvezettel ellátva, kijavította.”¹¹¹ Később pedig fény derült arra, hogy ezt a szöveget 1735-ben Villefroy abbé latin nyelven tette közzé a Migne-féle kiadásban.

Ezután megtudhatjuk a történelmi hátterét is ennek a kissé hosszú, 43 oldalas prédikációnak, azt hogy, hogyan került Aranyaszájú Szent János száműzetésbe és ezáltal kapcsolatba az örményekkel, akik szívesen fogadták őt. Szent János pedig az örmények szentjét, Szent Gergelyt állította példaként a népnek.

Az Előszóban közölte még egy velencei mechtarista szerzetes, Alirán Leó megjegyzéseit is, ami tulajdonképpen a prédikáció tömör összefoglalása és rövid méltatása pár mondatban. Ávedik ezután Aranyaszájú Szent János egy másik, szintén Szent Gergellyel foglalkozó beszédét idézte, melynek így határozta meg fellelhetőségét: „Montfaucon szerint a Migne-féle kiadás XII. kötetében”¹¹² volt található. A bevezető végén pedig Montfaucon dicsőreteit olvashatjuk a magyarra fordításról, azt „az igazság sugaraiban megtisztított kegyelmi Kohinor”¹¹³-nak tartotta.

Adó és jövedék isme lap

A Gyulafehérvári Érseki és Főkáptalani Levéltárban, a Püspöki Hivatal Iratai között fennmaradt Ávedik 1881. december 1-jén kelt levele, mely arról szólt, hogy mivel az ember életében az egyik legfontosabb dolog az adózás, ő ennek megkönnyítése érdekében megjelentetett egy „*Adó és jövedék isme lap*”-ot, korabeli szakértők műveire támaszkodva. Ennek a lapnak a bevételét az erzsébetvárosi templom javítására ajánlotta fel.¹¹⁴

¹⁰⁹ GyÉFL, PHI, 1798/1901.

¹¹⁰ Ávedik Lukács: Dicsőítő beszéd, melyet Eudoxia császárné által száműzött Aranyaszájú Sz. János, Kappadociának Cocussus városában tartott Világosító Sz. Gergely emlékünnepe 404. év körül. Erzsébetváros, é. n. (A továbbiakban: Ávedik L. Dicsőítő beszéd) I.

¹¹¹ Ávedik L. Dicsőítő beszéd, I.

¹¹² Ávedik L. Dicsőítő beszéd, IV.

¹¹³ Ávedik L. Dicsőítő beszéd, IV.

¹¹⁴ GyÉFL, PHI, 3406/1882.

Erről a lapról egyetlenegy másik hivatkozás került még elő, a monográfiában, amikor saját műveit sorolta fel a szerző, akkor említette meg ezt a művét. Maga a mű sem a levéltárban, sem az erzsébetvárosi könyvtárban, sem az Országos Széchényi Könyvtárban nem található meg.

Szentföldi emlékfűzér az 1882-iki első magyar jeruzsálemi zarándoklás alkalmából, 1883

Személyes hangvétellű útikönyv, ismeretterjesztő füzet az első magyar szentföldi zarándoklatról, melyben a szerző tanácsokat adott az utazáshoz, de közben a magyar emberek életmódjára is fény derült. Nagyon nagy dolog volt ez akkoriban, az első 32 magyar zarándokútja nemcsak a távoli ismeretlen helyek miatt volt érdekes, hanem Ávedik szokásos barokkos körmondataival színezte az egyébként sem szokványos, nem várt kalandokat, szomorú eseményeket (Alexandria ostroma, a hajóból hirtelen kórház lett, a görög kereskedők furfangja az utazók kárára vált, végül utastársa, Hegyei bácsi betegsége és halála).

A felejthetetlen szent helyek megtekintése után a szerző elégedetlenségének is hangot adott, mert a Loyd Társaság a monarchia egyik társasága 4000 alkalmazottal, de egy magyart sem láttak közöttük. A monarchia zarándokháza pedig, melyet még Szent István király támogatott, csak osztrák zarándokháznak volt írva. Ávedik többször is megemlítette, hogy a magyar nép itt nem volt képviselve: „s azután nemcsak uralkodóink, hanem egyesek is tettek e célra adományokat; s mégis bár czímerében sincs meg az erre emlékeztető mondat, nevezetvéen ez »osztrák zarándokháznak«. De e mellett a magyar honfiaknak is nem ritkán zokon eshetnék, hogy magyar aligazgatója sincs e zarándokháznak s minden szívélyesség mellett is esetleg hidegséget érezhetnének. Ezért szükséges, hogy a dualisztikus elv e zarándokház előljáróságánál meg legyen tartva, vagyis, hogy német igazgató és magyar aligazgató léteznék a jeruzsálemi eddig »osztrák zarándokház« vezetésénél.”¹¹⁵

S utolsó mondata jelzi, hogy nem megfigyelőként tette az előbbi megjegyzéseket, mintegy tanácsot adva a magyaroknak, hanem ő is e néphez sorolta magát: „oh mert boldogabb és szebb haza nincs más e földön, mint a magyar haza.”¹¹⁶

A zarándoklatról írt könyvet az erdélyi püspöknek akarta ajánlani, mint az a leveleiből kitűnik, de a püspök arra hivatkozva, hogy a közművelődésben már látott ilyen könyv napvilágot, és mivel sokfelé igényelték a segítségnyújtást, ezt a javaslatot nem fogadta el.¹¹⁷

A püspökkel való levelezéséből megtudjuk, hogy Ávedik később is kihasználta, ha zarándoklatra volt lehetősége. 1895-ben beszámolt arról, hogy már járt

115 *Ávedik Lukács*: Szentföldi emlékfűzér az 1882-iki első magyar jeruzsálemi zarándoklás alkalmából. Marosvásárhely, 1883. (A továbbiakban: *Ávedik L.* 1883.)144.

116 *Ávedik L.* (1883), 146.

117 GyÉFL, PHI, 3190/1883.

Máriacellben, Lorettóban, Rómában és Jeruzsálemben, valamint ebben az évben szeretett volna Lourdes-ba is elzarándokolni, amire a püspök engedélyt is adott, majd Ávedik visszatérve szentképet ajándékozott előljárójának.¹¹⁸

Az örmények történelme, I. rész. 1877

Az örmény szentmisefordítás alkalmával Ávedik Lukács már megemlítette az egyházmegye főpásztorának, hogy, szavai szerint: „egy nagyobb szabású mű kidolgozásán fáradozom, s ez »az örmények ősi és jelenkori történelme« volna.”¹¹⁹

Az örmények történelme címmel csak az első kötet jelent meg, ez a Krisztus utáni 5. századig mutatta be az örmények történelmét. Innen tehát tudjuk, hogy Ávedik tervezte az örmények újkori történelmének bemutatását is. Erre viszont valamilyen okból kifolyólag nem volt lehetősége. Ami nagyon érdekes ezzel a művel kapcsolatban, hogy egyrészt ez az első, legkorábbi történelmi tárgyú műve, tehát még ebben a legkiforrotlanabb állításai bizonyításában, hivatkozásai-ban. Az Országos Széchényi Könyvtárban ez a könyv nem található meg, de a kiadott könyvek katalógusa jelezte kiadását 1877-ben.

Az Előszóban több témát sorakoztatott fel, itt található: az örmény történelemírók méltatása, hogyan ismerkedtek meg az írás „mesterségével” és egyéb, az örmény irodalomban termékeny műfaj: költészet, műfordítás, tudományok, az örmény betűk és írás kialakulása. Néhol kicsit talán túlzásba vitte a példák bemutatását, egész verseket idézett állítása igazolására.

Az Előszó másik fontos részében a szerző megpróbálta megfogalmazni, hogy mi volt a célja, és bemutatta forrásmunkáinak szerzőit. Az egyik legjelentősebb forrásául a Kr. u. 5. században élt legnagyobb örmény történetírót, Khorenei Mózeszt nevezte meg. *Az örmények történelmében* Ávedik Khoreneire 49-szer hivatkozott, rá építette a műve java részét, jól láthatóan követte Khorenei művének tagolását.¹²⁰

Khorenei Mózes: *Nagy-Örményország története* című munkájában a nép szá-vára hivatkozott a legtöbb esetben, ami ebben a korban hiteles forrásnak számított, de alapul vett ő is görög írókat. Khorenei forrásmunkája ezen kívül egy szír tudós, Mar-Ibas volt, akinek levéltári munkásságára is felhívta a figyelmet a szerző. Khorenei idézeteit Ávedik ugyan gyakran átvette, latinból maga fordította magyarra, de néhol a hitelességét kétségbe vonta, bár ezt eléggé vérszegényen tette. Közölte Jézus Krisztus levelezését az örmény királlyal, de utána megjegyezte, hogy: „A tudósok e levél hitelessége felől sokat vitatkoztak, akik a hite-

118 GyÉFL, PHI, 2728/1895.

119 GyÉFL, PHI, 1605/1877.

120 *Khorenei Mózes*: 5. századi örmény történetíró, Meszrop Masdoc tanítványaihoz tartozott. 435 körül az edessai levéltárban dolgozott, Palesztinában és Alexandriában tanult. Mivel későbbi betoldások is vannak könyvében, ezért sokan a 6–7., sőt 10. századnak is datálják. In: *Great Historians from Antiquity to 1800*.

lességét megtámadják így érvelnek:”,¹²¹ ezután pedig felsorolta a mellette érvelők következtetéseit is.

Ávedik maga ekképpen nyilatkozott saját munkájáról: „Történelmi művem, habár az ifjúságnak van szánva, de ez ismertetésül szolgál azoknak is, kik a források készleteit kívánják; ezért némelykor eltértem a fennjelzett nézponttól a nélkül, hogy mint hiszem – célztvesztett lenne fáradságom.

A források, ha a kevésbé használt írókat elhagyom – három művet foglalnak:

1. Csámics Mihály örmény nyelven írt monumentális örmény történelmét. 3. kötet.

2. Issaverdens János „Armenia and the Armenians” 1874. Venice” munkáját.

3. Khorene Mózes örmények történelmét Whiston testvérek latin fordításával.”¹²²

A két első művet azonban többé nem is említette meg.

Fontosnak tartotta megjegyezni, hogy műve egy jelentős könyv, mivel a „magyar irodalom világtörténelmi könyvei közt egy sincs, mely eddig az örmény nép múltjával foglalkozott volna”.¹²³ Khoreneivel ellentétben Ávedik néhol közölt egy-egy évszámot is, így az olvasó tájékozódását megkönnyítette a sokszor bonyolult, több nép párhuzamos történelmét tárgyaló szövegben. A következő módon használta még az örmény történetíró hivatkozásait: „adatokat találunk a történetíróknál (9),¹²⁴ a történelem nagyon keveset szól (12), hitelesség végett csak egy pár görög író idézünk (44), Legyen elég a számos idézet közül e két adatot említeni, mely esemény előadására nem annyira a kútforrások hitelessége, mint az írók halmaza készített azon vélemény szellőztetése végett, hogy nem Cyrussal, hanem Ardasesz örmény királlyal történt a jelzett esemény (45) és sok történetírók közül többen állítják... (46), Mivel e királyság történelme jelentékeny részt képez a római történetíróknál, – úgy, hogy egész Örményország eseményeit mintegy másodrendű, vagy kevésbé fontos jelentőségűeknek tartják, s ezek helyett tüzetesebben felső Örményország viszonyaival foglalkoznak (70–71), hogy a római történetírók tévedéseit helyrehozzuk (71), Innen a római történetírók azt hiszik (72).” Egyes állításoknál pedig ütköztette a különböző véleményeket és állást is foglalt.

Jelentős, de számban jóval kevesebb alkalommal hivatkozott (Khoreneihez képest) a görög, illetve római szerzőkre. Természetesen a latin forrásokat vette alapul. Szongott Kristóf pár évvel később magyarra ültette át az ókori örmény történetíró alkotását, így könnyen lehet követni Ávedik hivatkozásait. A szerző az említésen kívül azonban mással nem segítette az olvasó tájékozódását, ez is jelzi, hogy inkább figyelemfelkeltő jelleggel írta ezt a könyvet.

121 Ávedik Lukács: Az Örmények történelme. Első rész. Segesvár, 1877. (A továbbiakban: Ávedik L. 1877.) 59.

122 Ávedik L. (1877), XXVII.

123 Ávedik L. (1877), XXVII.

124 A számok az oldalszámokat jelzik.

Az örmény tudományos akadémia, 1883.

A velencei Szent Lázár sziget, vagyis a mechtarista szerzet ismertetése, 1890

Ez a két könyv teljes egészében megegyezik tartalmilag, csak két rész sorrendje van felcserélve, illetve helyesbítések, pontosítások kaptak helyet, valamint érthetőbb és kiforrottabb stílusban írta át a pár évvel azelőtt kiadott kis könyvecskét a szerző. Valószínűleg az 1887-es újabb velencei látogatása ébresztette fel benne a kedvet, hogy *Az örmény tudományos akadémia* könyvecskét újra kiadja.¹²⁵

A címek alapján először azt gondolnánk, hogy csak egy részt ismételt meg Ávedik, hiszen a két téma valamennyire fedi egymást. De az örmény akadémia ismertetésében éppúgy megtalálható a szerzetesrend épületének bemutatása, mint a másik könyvben. Az avatatlan olvasó nem gondolná, hogy az örmény akadémia tulajdonképpen a velencei mechtarista rend egyik hivatalos intézménye, ennek okát Ávedik ismertette ezekben a művekben.

Szabad királyi Erzsébetváros monográfiája, 1896

A monográfia a dualizmus korának egyik legjellegzetesebb irodalmi műfaja volt. Ekkor indult el a városok történetének kutatása, általában a szerző a város egyik jelentős személyisége, aki könnyen hozzáfért az adatokhoz, hivatalos városi dokumentumokhoz. Erzsébetvárosban a városi levéltár anyagát Ávedik könnyen megkaphatta, hiszen a városban szoros kapcsolatban volt a vallási és polgári vezetés, a kettő összeforrt, valamint Ávedik szavaival: „Képviselőtestületünknek május havában hozott, fennkölt határozatát Kis-Küküllő vármegye törvényhatósági bizottsága ugyanazon hóban végérvényes jóváhagyásával ellátván, engem bízott meg kitüntető, de vajmi nehéz és gyorsan végzendő feladattal.”¹²⁶ Erre a feladatra a városi tanács gazdasági szakbizottsága 500 forintot utalt ki Ávediknek.¹²⁷

Ávedik mindenesetre valóban a legalkalmasabb lehetett erre a feladatra, hiszen korábban már folytatott a város történelmével kapcsolatos kutatásokat, amint ezt igazolja egy 1889-ből való kérése is főpásztorához, miszerint 1 hónapra szeretne kölcsönkérni a gyulafehérvári Batthyány-könyvtárból pár könyvet, mégpedig: „Apafi Mihálynak fejedelmi letétekor tiszteletére írt latin versek, Apafiak Ebesfalván létező jószágáról..., Galgóczy János beadásáról való levele, Ebesfalva, 1655. márc. 26., Danielis Emerici diarium historiorum 1785. stb.”¹²⁸

Bár jelentős könnyebbség volt, hogy egyes témákat már korábban alaposan megvizsgált, például 1888-ban már megindította szülővárosa kegyúri jogait igazoló dokumentumok közlését az *Arméniában*. Ezeket itt már egybefűzve, a korabeli jogi megjegyzésekkel ellátva bizonyosságul közölte, ugyanis „ezen emlék-

¹²⁵ 1887-es velencei látogatásáról az Arménia hasábjain számolt be. Arménia 1888/1 26–27.

¹²⁶ Ávedik L. (1896), Előszó

¹²⁷ EÖK&L, 23/1896.

¹²⁸ GyÉFL, PHI, 3937/1889.

iratunknak célja a jogalapot kimutatni, hogy azon fizetések, anyagi terhek, melyek Erzsébetváros örmény és latin szert. róm. kath. egyházait illetőleg, e város közjövedelmeiből járulnak, nem a segély, hanem a kötelem elvén alapulnak”.¹²⁹

A feladat azonban mégis nehéz volt, hiszen a monográfia műfajába a város szinte minden területéről beszerezhető információ beletartozik. Ávedik viszont a történelmi vonalnak, illetve saját kora állapotának szentelte a legnagyobb figyelmet. A gyorsaság valóban meglátszik legterjedelmesebb művén, hiszen a Szamosújvárról pár évvel később készült monográfia négy kötete sokkal pontosabb, részletesebb képet adott a városról, Szongott Kristóf tollából: Szongott eleve 4 kötetbe gyűjtötte össze a valóban mindenre kiterjedő monográfia anyagát. Ávedik számára a források másik jelentős része viszont szinte „saját tulajdonában” volt, ő kezelte az egyházi levelezéseket, püspöki és egyéb látogatásokat, hivatalos egyházi dokumentációkat őrző jegyzőkönyveket. Ebben a könyvben teljesen pontosan nyomon követhetjük Ávedik hivatkozásait, ahol nem sikerült megtalálnia a forrásokat, ott maga megjegyezte, pl. a város bíráinak felsorolása-kor, „hogy az Apafi által kinevezett Gergely Miklós után kik voltak ezen város bírái 1727-ig, még kikutatnunk nem sikerült.”¹³⁰

Ebben a könyvben Ávedik képet ad a módszerről is, melyet itt alkalmazott: adatokat gyűjtött, majd az idő rövidsége miatt ezekből csak a fontosabbakat és a számára becses és kedves anyagot dolgozta fel. Hiteles forrásokból, de nem pontos és objektív képet adott, mondhatnánk a szerző előszava után, de a műben látni fogjuk, hogy valójában ez csak szerénység.

A fontos eseményeket említette meg, ezt viszont objektív módon, már amennyire egy lokálpatrióta írhat érzelmek nélkül saját szülővárosáról. Ez azonban semmit nem csorbít a mű értékén, hiszen egy idegen nem biztos, hogy hitelesebb képet tudott volna adni a számára ismeretlen városról, amit Ávedik stílusosan barokkos körmondataival írt körbe ekképpen: „Megvallom, tollamat városom iránt táplált fogyhatlan szeretet, de egyszersmind az igazság is vezérelte. Hisz ki volna képes – bármily vasszorgalommal fölvértezve, ha hiányzik benne a mély lelkesedés – rövid idő alatt sokat tenni? bizonyára csak az, ki szülőföldje tövisei és göröngyei közt is édesen elandalog, kit a természetszerű vonzalom lebűvölve tart a múlt képei előtt, aki tisztelettel ápolja a jelent, hogy áldást nyerjen a jövőnek.”¹³¹

A hiteles iratok összegyűjtése után fokozta feladata nehézségét, mikor Ebesfalva történelmét kezdte el írni, hiszen e kis fontosságú falunak nehéz a „kalauzoló adatok hiányában kimutatni”¹³² pontos történelmét. Érdekes módszert alkalmazott, mikor a település kialakulását vizsgálta, mégpedig szerinte ezt „reális emlékek nélkül a józan ész világánál kell meghatároznunk.”¹³³ Ennek fényében tehát megvizsgálta a földtani, földrajzi adottságokat, miért ez a terület volt a legalkalmasabb a betelepülésre. Az ókori őslakókra vonatkozó Hérodotosz for-

129 Ávedik L. (1896), 208.

130 Ávedik L. (1896), 132.

131 Ávedik L. (1896), Előszó

132 Ávedik L. (1896), 18.

133 Ávedik L. (1896), 18.

rását már hiteles forrásként itt fel is használta. A könyv címét nem adta meg, de a forrás többi részletét pontosan idézte, ezt lábjegyzetben rögzítette.

Ávedik nem egyszerűen felhasználta Hérodotosz forrását, hanem bizonyítékul vette, illetve továbbgondolta, hogy az erkölcstelen élet lett ennek a létközösségnek a veszte. A „történetírás atyja” után római történetírókkal igyekezett az állításait igazolni: Plinius (Kr. u. 1–2. század) és Ammianus¹³⁴ műveit német fordításból használta.

Nagyon lényeges lépés, hogy a monográfiában az ókorra vonatkozó újkori történetírók véleményét is felhasználta Ávedik Lukács. Ebből a szempontból Niebuhr¹³⁵ és Roesler írásait lehet megemlíteni. Az Agathyrzek¹³⁶ után a dákok birodalmát említette röviden. A dákok vesztéről: Eutropius,¹³⁷ Lydus¹³⁸ tollából idézett. A fejezet hosszúsága és az ezután felsorolt korabeli magyar szerzők érzékeltetik azt, hogy fontos volt a dák kérdés. Erre ezekkel a sorokkal felelt Ávedik: „Eutropius megjegyzi, hogy a győztes rómaiak, a vezér nélkül maradt dákoknak csaknem összes férfi népességét – Lydus szerint 500 000 fegyverfogható férfit, – rabszíjra fűzve magukkal elhurcolták, és csak kevesen menekülhettek a hegyek közé.”¹³⁹ Több magyar vonatkozással is megvilágította, színesítette ezt a kérdést, például: Király Pál, Orbán Balázs, Szilágyi Sándor,¹⁴⁰ Kőváry László,¹⁴¹ Varga Ottó.

Miután körültekintően végigvezette a szájakat a dákok uralmán, újra visszatért teljesen új ókori forrásokkal és magyar bizonyításokkal.¹⁴² Logikai érvekkel kizárólagosan megállapította, hogy már a dák-római korban lakott település volt Ebesfalva, a mai Erzsébetváros. Ezt a római utak helyzetéből, illetve ezek leírásából állapította meg az egyetlen fennmaradt emlék, a Peutinger-tábla¹⁴³ alapján.

134 Ammianus Marcellus: Antióchiából, görög családból származott, 376 táján Rómában telepedt le, itt írta meg nagy történelmi művét: *Rerum gestarum libri XXXI.* címmel, melyből csak az utolsó 18 könyv maradt fenn. Ezek a 353–378 közötti történelemről szólnak. A meglevő könyvekben nemcsak korának eseményeit beszélte el hűen mint szemtanú, hanem érdekes leírásokat adott a népekről, szokásaikról, vidékekről és országokról. *Pecz Vilmos*: Ókori Lexikon. Bp., 1902. I. kötet.

135 Niebuhr, Barthold George (1776–1831): dán származású német ókortörténész.

136 Agathyrsek: régi nép, nevüket a görögök adták. Hérodotosz az első, aki megemlítette őket. *Pecz Vilmos*: i. m. I. kötet.

137 Eutropius: római történetíró, Constantinus császár titkára volt, részt vett Julianusnak a parthusok ellen viselt háborújában. 370 táján halt meg. Megírta az egész római történelmet Róma alapításától Jovianus haláláig rövid kivonatban. *Pecz Vilmos*: i. m. II. kötet.

138 Lydus: Kis-Ázsiából származott, az V–VI. században élt. Anastasius és Justinianus császárok alatt magas rangú hivatalokat viselt, mígnem 552-ben kegyvesztett lett és az udvart elhagyni kényszerült. Ezután szabad idejét az irodalomnak szentelte. *Pecz Vilmos*: i. m. II. kötet.

139 Ávedik L. (1896), 22.

140 Szilágyi Sándor (1827–1899): történetíró, *A magyar nemzet története* című 10 kötetes, ún. millenáris történet első köteteinek szerkesztője volt.

141 Kőváry László (1820–1907): történetíró, számos munkát írt Erdély történetéről.

142 pl. Téglás Gábor.

143 Peutinger-tábla (Tabula Peutingeriana): az egyetlen, csak másolatban megmaradt, Kr. u. a III. században készült római úttérkép. A római birodalom úthálózatát ábrázolja Hispániától India határáig. Katonai célokra szolgált, Konrad Peutinger (1465–1547) német régészről nevezték el, aki jelentőségét felismerve a tudományos világgal ismertette. 11 pergamenlapból áll, Bécsben őrzik.

Meglepő a következő: „Erdélynek dák-római kora azért is jelentőséggel bír előttünk, mert Ebesfalva első gyarmatosai az oláh nép, melynek eredetét és viszonyait a történetírók előadása alapján megvizsgálni tárgyunknak szintén céljához tartozik.”¹⁴⁴

Figyelemre méltó, hogy a továbbiakban csak a magyar történelemmel foglalkozott, és már nem fordított olyan nagy gondot a források, valamint újkori vagy korabeli elemzések, tanulmányok, vélemények közlésére, bár a téma továbbra is a történelem maradt. A 16–17. század történelméről és történelmi emlékekről az okmányok, kiváltságlevelek, családi szerződések, szabadságlevelek, leltárok fényében adott képet Ávedik, melyeket az erzsébetvárosi okmánytárból közölt.

Rövid képet adott az örmények Magyarországra költözése előtti helyzetéről, az akkori Ebesfalva területéről: a Bethlen és Apafi családok történetéről, kastélyaikról, területeikről szólt. E rész után az örmény őshazáról szólt, bemutatva népének útját az új hazába. Ekkor újra nagyon precízek lettek a hivatkozásai, talán ez jelezte a fontosságát is Ávedik szemében. Ávedik egészen Szent István koráig ment vissza az első örmény betelepülők feltárásában, s forrása Kézai és Thuróczy már említett krónikái, illetve a szent király Intelmei fiához. A későbbi királyok alatt folyamatosan betelepülő örményekről is volt tudomása egy-egy oklevélből, s ezeket a 19. századi történészek, Lukácsy Kristóf és Fejér György¹⁴⁵ állításaival erősítette meg.

A 18. század elejétől kezdve párhuzamosan tárgyalta az ebesfalvi, később erzsébetvárosi örmények történelmét, illetve kulturális vonatkozásait, az örmény egyház helyzetét: templomait, szerzetesrendjét, az oktatást. Természetesen ahogy időben közeledett saját korához, egyre több dokumentumot tudott felsorakoztatni és egyre több forrásból dolgozott, hogy minél szélesebb körű tájékoztatást adjon.

Sok esetben találhatunk itt az *Arméniában* közölt cikkekből idézeteket, például *Erzsébetváros kegyúri joga*, *Az örmények honfiúsítása*, vagy a polgármesterek és a helybeli plébánosok névsora. A források közt megjelent a historia domus, illetve érdekes és nagyon fontos forrást talált meg Ávedik: az Erzsébetvárosi Levéltár egyik emlékkönyvét, melyben az ebesfalvi örmények első összeírása is szerepel. A historia domus Ávediknek nagy segítségére volt, amint ő mondta: „Karácsonyi János esperes plébánostól¹⁴⁶ bírjuk »a háztörténetét« egész saját koráig; ezen leírás volt az én hiteles útmutatóm”.¹⁴⁷ Az anyakönyvek vezetését Kosztony János kezdte meg 1728-ban. „Miért hallgatott oly sokáig a parochia jegyzőkönyve, felvilágosítanak erről a jegyzőkönyv 114. lapján megörökített sorok. (...) 1849-ben százszok és oláhok kifosztván a várost, nagy kárt okoztak, okmányainkat az utcákra szórták, meggyújtották. A parochia levéltára

144 Ávedik L. (1896), 24.

145 Fejér György (1766–1851): történetíró, fő műve a középkori magyar történelem első nagyszabású oklevélkiadványa, a *Codex diplomaticus Hungariae*.

146 Karácsonyi Ker. János erzsébetvárosi plébános (1782–1791), vö.: Ávedik L. (1896), 108.

147 Ávedik L. (1896), 122.

addig csak egyes lapokból állott, könnyű volt tehát megsemmisíteni.”¹⁴⁸ A jegyzőkönyvekből és anyakönyvekből jól tudott tájékozódni az anyagi források és a népesség gyarapodása területén. Mi azonban Ávedikről is megtudhatjuk, hogy a legtöbb gyűjtés alkalmával ő is adakozott.

Az erdélyi őslakosok történetének hosszas fejtegetése után a következő nagy hangsúlyt kapott téma az erzsébetvárosi oktatás, örmény iskolák kérdése. Nagyon részletesen megvizsgálta a város elemi iskoláját, rövid története után mintegy érdemei fitogtatása gyanánt, bár eddig nagyon szerénynek bizonyult a szerző, közölte, hogy igazgatóként milyen sikereket ért el.

Igen röviden emlékezett meg viszont az egyéb felekezetekről, éppen csak megemlítette, hogy a városban voltak még hívei a görög katolikus, az ágostai hitvallású és a görögkeleti egyházaknak is.

Természetesen nagy hangsúlyt kapott az örmények erzsébetvárosi tartózkodásának törvényesítése is, ezt két fejezetben írta meg Ávedik: *Az örmények honfűsítése* és a *Szab. kir. Erzsébetváros képviselő-testületének kegyúri jogai és kötelemi* címmel, amely fejezetek közrefogják a 48-as forradalommal foglalkozó beszámolót.

E két fejezetben tehát az örmények magyarországi letelepedéséről, illetve fogadtatásáról, az erzsébetvárosiaknak adott királyi jogokról van szó, ezen privilégiumokat több király törvényeivel támasztotta alá a szerző. Szent István királytól kezdve bizonyította, hogy az örmény nemzetiség része a magyarságnak, melynek eredménye, hogy „vendégszeretetre méltónak találta őket Apafi fejedelem, nem volt indokolatlan az 1791. évi országgyűlésnek bizalom-nyilvánítása is, melynél fogva az örmény népet hazaszeretetéért a magyar nemzet testébe fölvette.”¹⁴⁹ Ezen az országgyűlésen történt meg Szamosújvár és Erzsébetváros felvétele a szabad királyi városok sorába, mely nagy lépés volt mindkét város történelmében. Az ára ennek viszont az lett, hogy nemzeti identitásukat csak nagyon nehezen tudták megtartani, nagyon gyors asszimiláció kezdődött az örménység körében, hiába próbáltak tenni ellene többek között az *Arménia* szerzői is.

A monográfiában képviselt véleménye ellenére, miszerint nagy öröm az örménységnek a „magyar nemzettestbe való ágyazódása”, nyilvánvaló, hogy nem feltétlenül örvendett Ávedik sem az örmények asszimilációját katalizátorként meggyorsító rendelkezésnek, számos pozitívuma ellenére sem. Ávedik örménysége minden egyes könyvében vagy cikkében kiemelkedett. Ezt nem tartotta összeegyeztethetetlennek a magyar nemzettel való együttéléssel, amint ezt bizonyítja a következő idézet is: „Rómának egy Fabritiusa volt, kit az igazság útjáról eltántorítani nem lehetett; az örmény nép maga egy megtestesült Fabritiusa a hazaszeretnek s mindezt azon tudatban tette, hogy a hazaszeretet legméltóbb jutalmát: a honfűsítást elnyerhesse, hogy a haza valódi gyermekeinek nézze őt, ki hozzá szívvel, lélekkel ragaszkodik, ki fényre derültét kezdettől fogva elősegítette.”¹⁵⁰

148 Ávedik L. (1896), 88.

149 Ávedik L. (1896), 186.

150 Ávedik L. (1896), 196.

A város jogait komoly jogi fejtegetésekben igazolta, hírlapokból, okmányokból, szerződésekből idézte állításait, külön bemutatta a kegyuraság intézményének jogfejlődését Szent István királytól koráig, egy korabeli tudós, Timon Ákos munkáját¹⁵¹ véve alapul, hivatkozva Hartvik püspökre, Thuróczi, Werbőczy Tripartitumára és a 15. századtól királyi rendeletek egész sorára.

Az *Arméniában* még külön cikkekben közölte az Erzsébetváros kiváltságai-val foglalkozó királyi privilégiumokat (III. Károly, Mária Terézia, II. József, V. Ferdinánd). Ebben a könyvében azonban már feldolgozta és magyarázta is ezeket, célja a külön jogok elismertetése és egyben a kötelmek felsorolása is volt. Először a szabad királyi városokra általában vonatkozó törvényeket említette meg, majd a konkrétan Erzsébetvárosról alkotott rendeleteket vette sorba. Ezek közül az egyik legfontosabb, amelyet II. József uralkodása alatt adtak ki 1786-ban és a plébánosválasztásról szóló: „ezen városnak a kegyúri jogot azonképpen adományozzuk, mint más városnak, hogy lelkészt választthasson azon világosan kijelentett kötelezettség mellett, hogy a lelkész és segédlelkészek megfelelő és illő eltartásáról”¹⁵² a város gondoskodik. Ezt a privilégiumot V. Ferdinánd megerősítette. A plébánosválasztás és -eltartás jogi bizonyításait püspöki levelekkel és dualizmus kori határozatokkal egészítette ki, több oldalon át fejtegette ezt. Nagyon pontosan megjegyezte a rendeleteket, mikor milyen számú határozat mire kötelezte a várost a mindenkori plébános fizetésével kapcsolatban. Mint láttuk, ezt pár év múlva fel is használta, mikor jogos nyugdíjáért folyamodott a vármegyéhez, nagyon pontosan tudott hivatkozni, akkor már saját nyugdíjáért harcolva. Az örmény plébános és káplánok jogait 20 oldalon keresztül tárgyalta, míg a latin szertartású plébánosnál megelégedett egyetlen bekezdéssel.

A kegyúri jogokat öt fő pontban tárgyalta, melyeket az Apafiak és a királyok rendeleteivel, adományleveleivel magyarázott. Ezt követte az egyházközség jogait, a plébános jogait és fizetését taglaló fejezet, majd a többi felekezettel szembeni teher a kegyúr részéről. A sort Erzsébetváros képviselő-testületének kegyúri joga és kötelmei zárták. A végén pedig a konklúzió: „e jog gyakorlására kiadott kiváltság, az elévülhetlen százados gyakorlat, mind amellet tanúskodnak, hogy Erzsébetváros képviselő-testületét más egyház iránt teher-viselés nem kötelezi, csak is az örm. és latin szert. róm. kath. egyházak iránt”¹⁵³

Az 1848–49-es forradalommal és szabadságharcral foglalkozó rész azért érdekes, mert Ávedik lelkesedése a csúcspontjára hágott azzal, hogy ő ezeknek az éveknek a szülötte, s néhol többes szám első személyben számolt be a történetekről, valamint családi eseményeket is megemlített egy bekezdés erejéig, így tudunk meg sok személyes adatot is.

151 *Timon Ákos*: A városi kegyuraság Magyarországon. Bp., 1889. Timon Ákos (1850–1925): jogtudós. Nevéhez fűződik az ún. kongrua- (a lelkészek, főként a római katolikus plébánosok évi összes járandóságainak, jövedelmeinek minimumáról szóló) törvény szövegezése és indokolása.

152 *Ávedik L.* (1896), 234.

153 *Ávedik L.* (1896), 254.

A szövegből a következőkben már jól érezhető, hogy a 19. század közepén, a forradalom korától megtörtént események már személyesen is érintették, lelkes elbeszélései, az első személyű személyes névmások használata mutatja, hogy a város történelme már teljesen egybefonódott szűk családja történetével.

A dualizmus korának ismertetésekor a személyes hangvétel egyre inkább megmutatkozik. Megemlíttette eddig elkészült műveit: az 5 jelentős irodalmi munkásságot felmutató lelkész közül ő írt a legtöbbet: „Ávedik Lukács írta az örmény szent mise szertartásait, az örmények történelmét, szentföldi emlékfűzér czímen útirajzokat, a velencei szent Lázár sziget ismertetését, adó- és jövedék-isme lapot és különböző lapokban tanügyi czikkeket.”¹⁵⁴

Ezt egy családlista követte: az erzsébetvárosi örmény családok felsorolása az 1708-tól kezdődő anyakönyvi jegyzetekből összeállítva, ahonnan megtudjuk, hogy már ekkor a 223 család egyike volt az Ávedik família is.

A könyv második felében jól érzékelhető, hogy rövid idő alatt be kellett fejeznie a munkát, hiszen itt az egyes fejezetek meglehetősen tagolatlanok, valamint nincs összefüggés a különböző részek között, a családok után újra az oktatáshoz tért vissza, s a különböző felekezeteket is külön, nem egymás után mutatta be. A gimnázium alapítása körüli nehézségeket viszont új lendülettel, világosan mutatta be. A 19. század elején Kabdebő János plébános fejében megszületett intézmény egy ideig nem jöhetett létre pénz hiányában. Ráphael Sándor azonban segített ezen a nehézségen is, így 1841-ben megnyitották az iskolát.

Az erzsébetvárosi jótévk, adakozók, alapítványtevők felsorolásával folytatta a város bemutatását a szerző. A legtöbben a nőnevelés előmozdításában tűntek ki, Mária Terézia, Ráphael Sándor, Kameller György voltak a legnagyobb mecénások. Az ő anyagi segítségükkel viszonylag hamar megindulhatott a szervezett nőnevelés Erzsébetvárosban. Kamellerről itt megismételte a már az *Arméniában* közreadott életrajzot. Megemlíttette még egy-egy bekezdés erejéig Gorove Jakab 6000 forintos és Gorove Gergely 50 forintos alapítványát is, melyekkel az örmény özvegy vagy árva nőket, illetve szegény diákokat kívánták támogatni.

Érdekes, hogy a következő alapítványt, melynek szintén 50 forint volt az alaptőkéje, a Ráphael és Kameller Alapítványokhoz (melyek több ezer forintos alapot jelentettek) hasonlóan hosszan mutatta be, közölte az alapítási szerződést is. Ez pedig az 1878 októberében, „Ávedik Lukácsnak szintén a leányiskola növendékei részére tett 50 frtos alapítványa, melynek intézkedéseit ezen okiratban feltaláljuk.”¹⁵⁵ Megtudjuk, hogy édesanyja emlékét akarta megőrizni ebben az alapon, ezért az őt alapítványi pont egyike lett, hogy „Ávedik Kristófné, Lelovics Terézia emlékére, mely címet a kiosztás előtt mindig meg kell említeni.”¹⁵⁶

¹⁵⁴ Ávedik L. (1896), 122.

¹⁵⁵ Ávedik L. (1896), 291.

¹⁵⁶ Ávedik L. (1896), 292.

Ezt követően pedig felemlítette azokat az alapítóleveleket, melyekhez Erzsébetvárosnak jogigénye volt, de valamilyen módon ez elfelejtődött. Ezután a helybéli kórházzal foglalkozott a könyvben, majd ugyanígy röviden a református egyházközség történetéről írt egészen a kezdetektől. Ávedik rávilágított arra, hogy az örmények betelepődése előtt a reformátusoké volt a terület, mivel az Apafi család 1584-ben tért át a református hitre. A reformátusok az örményekkel ellentétben a 19. század elején már nagyon megfogyatkoztak, de a szabad vallásgyakorlás engedélyezése után az erzsébetvárosi református egyházközség soha nem látott fejlődést ért meg. Erzsébetváros lett a református körlelkézség központja, új templomuk 1896-ra készült el.

Az utolsó előtti fejezetben a magyar millenniumnak állított emléket a szerző. A helyi ünnepeket örökölte meg: a polgármester köszöntőjét és az örmény plébános, vagyis Ávedik Lukács ünnepi beszédét. Itt újra annak adott hangot, hogy a birodalom része a város, de ezen belül fontosnak tartotta, hogy örmények az őseik: „De nekünk, erzsébetvárosiaknak különös kötelességünk is van a haza ezredéves ünnepén; jóllehet e haza bokrétáján csak egy virágkehelynek himpórát képezzük, de mégis ezredéves történelmünk hű munkásai igyekezünk lenni.”¹⁵⁷ A könyvet az erzsébetvárosi kiemelkedő személyek felemlítésével fejezte be, melyben külön kiemelte unokaöccsét, Ávedik Simont. Újra megemlítette, hogy törekedett a pontosságra és hitelességre s így zárta sorait: „midőn a határ végpontjához értünk, azzal válunk meg érdemes olvasóinktól, hogy a mik e könyvben hiányosak, egészítsessenek ki, a homályosok helyeztessenek élénk világosságba; ha tévesek igazítsák helyre, mert nem vagyok a leírt tények szerzője, csak összegyűjtője és megörökítője.”¹⁵⁸ A könyve második felében pedig publikálta a „Szemelvényeket Szabad Királyi Erzsébetváros Okmánytárából” című forrásközlését.

Ez a monográfia különbözik leginkább Ávedik Lukács 5 történelmi könyvétől, elsősorban témájában, hiszen ebben a magyar örményekről van szó. Másrészt, bár nem ez a legkésőbbi könyve, mégis ez van a legpontosabban ellátva hivatkozásokkal, pontos adatok állnak rendelkezésünkre. A hivatkozásokból nyilvánvaló, hogy Ávedik legtöbb forrása latin nyelvű volt.

A szerző 1896. október 5–20-a között szabadságot kért a püspöktől, hogy Budapestre utazzon, ekkorra ugyanis elkészült a monográfia írásával. Feljebbvalójánál arra hivatkozott, hogy az illusztráció a fővárosban könnyebben kieszközölhető, valamint megnézhetné egyúttal a millenniumi kiállítást, illetve rokonait is meglátogatná.¹⁵⁹ November 26-ra pedig már biztosan megjelent a könyv, ekkor ugyanis Ávedik kapott egy levelet a gimnázium igazgatójától, melyben ő megköszönte, hogy Ávedik a könyvtár részére adott egy példányt a monográfiából.¹⁶⁰

157 *Ávedik L.* (1896), 314.

158 *Ávedik L.* (1896), 320.

159 GyÉFL, PHI, 3500/1896.

160 EÖKéL, 4508/1896.

Az örmény kereszténység eredete, 1904

Ávedik saját művét reklámozta a helyi folyóirat hasábjain, ahol így minősítette könyvét: „Munkám történelmi monográfiának tekintendő s ezért hiszem, hogy a tudnivágyó művelt közönség szívesen fogadja 10 ívet meghaladó és 1 K áron megszerezhető könyvemet.”¹⁶¹

Ez Ávedik Lukács legutolsó könyve, itt már igen kiforrott igénye volt arra, hogy közölje forrásait, azok hitelességét. Korábbi műveiben kialakult erényeit ebben már felerősítette, hibáit pedig kiküszöbölte: nagyobb gondot fordított a hitelesség kérdésére.

Ávedik maga sorolta fel, hogy műve miről szólt, amit tulajdonképpen a címből már sejtthetünk: a kereszténység örmény elterjesztőjét, Világosító Szent Gergely életét örökítette meg. Fontosnak tartotta, hogy megemlítsse: „Eljárásomban igyekeztem fenntartani a tulajdonnevek eredetiségét a nemzetek nyelvének sajátsága szerint.”¹⁶²

Ebben a könyvben a forrásokat már néha pontosabban megjelölte, de most sem minden esetben tartotta fontosnak a pontos hivatkozást. Ezzel ellentétben, a vele egy időben Szamosújváron ténykedő Szongott Kristóf sokkal inkább törekedett a források pontos megjelölésére.

Ávediknél a kereszténység előtti korból a pogány örményekről fennmaradt forrásokról csak ennyit tudhatunk meg: „Nemcsak az ö[rmény] írók néznek bizonyos rémes tekintettel a kereszténység előtti korban, midőn a pogányság emlékeit csak azért örökítik meg, hogy az ö[rmény]ek általános megtérésének dicsőségét annál ékeesebb zengedezés közt hirdethessék; hanem a görög és római írók is fukarsággal, ferdítéssel vádolhatók, mert a mit közölnek, abban több a valótlan állítás, mint a megbízható igazság. (...) Az egy Isten-hit a pogányság valósi emlékeit annyira széttiporta, hogy e nemzet pogánykori ősvallását már a legjelesebb történetírók morzsáiból kell alamizsnaként összegyűjtenünk.”¹⁶³

De itt már előfordult pontosságra törekvő idézés is, például a következő: „hasznoló, mint a gr-ök istenei. Xenophón (Anabasis IV.5.)”,¹⁶⁴ a Khorenei Mózesre való hivatkozáskor már közelebbi támpontul megadta a könyv számát is: „erről ír Mózes III. könyvében”,¹⁶⁵ vagy bizonygatta a hitelességet a következő esetben: „a római sz.szek által jóváhagyott Galanus Kelemennek: »az ö. egyház egyesülése a rómaival« czimű művében s más idegen történészeknél is megtalálható”,¹⁶⁶ vagy: „Ezen tény valódiságát erősíti meg Tertulián a zsidók ellen irt könyve 7. részében”.¹⁶⁷ A Szentírára is hivatkozott a teremtés, valamint Jézus és az örmény király levelezése ürügyén.

¹⁶¹ Erzsébetváros és vidéke 1904. márc. 20. 3.

¹⁶² Ávedik L. (1896), Bevezető

¹⁶³ Ávedik L. (1896), 14–15.

¹⁶⁴ Ávedik L. (1896), 17.

¹⁶⁵ Ávedik L. (1896), 21.

¹⁶⁶ Ávedik L. (1896), 30.

¹⁶⁷ Ávedik L. (1896), 130–131.

Ávediknek ezzel a könyvével is kettős célja volt. Elsősorban: „megörökíteni e hithűséget, mely igazolja, hogy a pogányság tömkelegében magánosan álló örmény nép maigis rendületlen hitének vérző példányképe gyanánt él a nagy világban”,¹⁶⁸ s e mellett egy nagy cél is szeme előtt lebegett, a teljes bevételt most az erdélyi katolikus egyetem létesítésére szánta.¹⁶⁹

VÉGSZÓ

Hermann Antal¹⁷⁰ írt „gyászbeszédet” Ávedik temetése után a *Szamosvölgye* számára, melyben megemlékezett a nagybőjtben elhunytól, aki szerinte „kiváló” magyar-örmény volt. Nagybőjti hangulatát azonban nem követte a feltámadás öröme, Ávedik halála mellett ugyanis az örménység napjának leáldozását is fájlalta. Röviden leírta a temetés menetét, Govrig Gergely vezette a szép szertartást, és ezután az államférfi Issekutz Győző tartott méltató beszédet. Hermann szerint nem eléggé hangsúlyozta az elhunyt plébános érdemeit, pedig főleg az irodalom terén sokat tett. A cikkíró ezt követően előszámlálta, hogy mi az, amit elmulasztott megtenni az elhunyt főesperes az örménység fenntartásának érdekében. Ezt a megdöbbenő gondolatát így fogalmazta meg:

„De az elhunyt nem érezte elég tudatosan, hogy magyar nemzeti érdek az, hogy a színmagyarrá vált örménység megőrizze faji erényeit és ezek főápolóját, az örmény rítusú és nyelvű egyházat. Az ő rajongó magyar hazafisága azt tartotta kívánatosnak, hogy az örmények nyom nélkül olvadjanak bele a közmagyar-ságba. Azért nem is harcolt az örmény jelleg kidomborításáért, az örmény rítus szigorú érintetlenségéért. Jóhiszeműleg engedte gyengülni az örmény hagyományt. Nem buzgólkodott közös örmény intézményekért.

El is halványult Erzsébetvároson az örmény rítus, az örmény közérzet, és vele a város örmény jellege. És az előrménytelenedéssel nem a magyarság gyarapodott, erősödött, hanem a szászság, mely Segesvár és Medgyes felől ostromolta az örmény alapította várost. S míg a régi erdélyi szász városokban hanyatlík (sajnos) a szászság ereje, Erzsébetváros mind határozottabban szász jelleget ölt. Tanulságos intő példa ez. Fájdalom, nálunk az intézők szinte programszerűen elhanyagolták az örmény városokat és bennök az örmény elemet.”¹⁷¹

Mint a cikk folytatásából kiderül, Hermann fájlalta, hogy Ávedik semmit nem tett az örmény püspökség kérdésében. Hermann felvázolta, hogy hogyan lehetett volna könnyen megoldani a kérdést, ami mégsem volt olyan egyszerű, hiszen már 200 éve húzódott az örmény püspökség kérdése. Azt viszont figyelmen kívül hagyta, hogy Ávedik a birodalom tagjaként, de örménynek tartotta mindig magát, illetve ő is létrehozott alapítványokat, és sokat tett az örmény kul-

168 GyÉFL, PHI, 1699/1904.

169 GyÉFL, PHI, 1699/1904.

170 Hermann Antal: néprajzkutató.

171 Dr. Hermann Antal: Nagypéntek. Szamosvölgye 1909. április 11. 1–2.

túra érdekében, ahogy az munkáiból kiderült. Ávedik személyisége megosztotta ismerőseit, már plébánossá választásakor kiütközött, hogy sokan nem tartották őt jó örménynek.

A plébánossá való kinevezésekor sokan azért nem találták őt alkalmasnak, mert véleményük szerint a nehéz anyagi helyzetben lévő plébániát ő nem tudta volna rendberakni. Az iratok hallgatásából arra következtethetünk, hogy ez nem volt megalapozott vélemény. Ezt gondolta a következő cikk szerzője is, aki helyrebillentette az előtte megjelent Hermann-cikk egyoldalú szemléletmódját: Ávedik „Harminc éves korában nyerte el az erzsébetvárosi plébánosi állást, a melyet haláláig lelkiismeretes pontossággal, tapintatos eljárással, és példát adó igazi papi buzgósággal töltött be. Irodalmi tevékenysége az örmény papok között a nagynevű Lukácsi Kristóf után első helyen említendő. (...) Alig volt egye-sület, melynek elnöke, vagy legalább választmányi tagja ne lett volna. Erzsébet-város örökké hálás lesz azon fáradságos munkájáért, hogy rendezte és tisztázta a Kámeller György-féle alapítványt, virágzásra juttatta a Kábdebó Simon-féle hagyományt...”¹⁷² Ávedik munkája nagy jelentőségű mind a tanügy, mind az örmény tárgyú kutatómunka terén, erről kétségünk nem lehet. Műveinek jelentősége abban is kifejeződik, hogy több külföldi armenológus is hivatkozott az ő történelmi könyveire.¹⁷³

172 Ávedik Lukács 1847–1909. Szamosvölgye 1909. április 11. 2.

173 Ávedik monográfiájára hivatkozott: *Pop, I. Virgil*: Armenopolis, eine baroche Gründungs-stadt. Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde 21(1998) 168–191. Az örmény kereszténység eredete és A velencei Szent Lázár sziget, vagyis a mechtarista szerzet ismertetése: *Anne Avakian*: Armenia and teh Armenians in Academic Dissertations. A Bibliography. Berkeley, 1974.

I. melléklet. Ávedik Lukács szertartásos könyvét a püspököknek ajánlotta

D. I. R.

- 4 -

Nagyméltóságú Püspök úr!
Kegyelmes Főpásztorom!

Szerény tollmunkámnak csengőjét, melynek ide
mely tisztelettel csalogat könyvesztébe
bennitartni szerencsés lehetek, fogad-
ja Excellenciád finai hála és hódolatom jeléül.

Az önmény sz. mise áldozat a
rég szertartás alakját, majd nem
teljes kezdetlegességében domborítja
ki: magában foglalja a görög egy-
ház Trisagiumát, omphizont, azon
kedves időkre midőn a hívők egy-
mást, a béké és szeretet csókjával
illetik, de egyszerűsége azon mely
vallásos körök midőn a nyelvtan
bünösöt az egyház szertartásai, a
dásai és kegyelmeitől elválasztat

E könyvesztébe a keleti in-
terjúk sz. áldozat, foglaltatik,
mely e kis városban évenként,

háromszor szokott, -orgona kísérettel,
kül. karkaltri, u. m. Karácson, húsvét,
és pünkösd első ünnepén; s már a
könyveske terjedelméből ítélve ki-
vítághat hogy hosszabb ideig-reméven
egy év fel váig-lart.

Regyeskedjék Excellenciád emiatt
hát mint jelen munkájágonból ja-
kard jó példátot venni. mivel a for-
dítás nehézségeit egyfajra legyőztem
a sajátváros kelletti kifizetés miatt
képtelen voltam; de Isken közzet-
me s magybecsű pártfogóim támo-
gatása által reménylen, hogy egy
második kiadás esetén mind a saj-
kóhát megcsbedni fognak, mind a
jóvívágos kelletti nyelvi sajátváros
helvden kifizetnem sikerülend.

A magyar kath. egyház több éve
hogy kiya a latin sz. mise magyar
késé, midőn most esélyeségem vállal-
kozott az örmény sz. mise átkiszéfére,
erre nem más indok vezített: mint
az örmény kivet terébe a legajlato-
sabb imakönyvet szokáltatni.

Ha a kegyelmek Alja támogatá-
sát, meg nem vonja gyenge erőmtől
egy nagyobb felelősségű mű kidolgo-
zásán fáradságot, s ez, az eredményed
össze jelenkori történelme" volna.

Legyen szabad Kegyméltóságod
dat föltételezni, hogy emmi kiá-
datása esetén Excellenciád kegyes
figelmében találhatom fel nagy-
bellekű Maccenásomat. Excellen-
ciád magas pártfogója lángoló
lelkifeszítésre fogja emelni merény
egyház-irodalmi lövetésemet.

Ezért intán Kegyméltóságod
sz. kezeit, csókolva, hódoló kif-
felekkel öröklöt

Excellenciád i. ö. r. m. a. k.
Budapesti város Magyar 5. 1877.

Legatársaságok polgaja
Avedik Luthers

2. melléklet. Csiki tájékoztatta a püspököt a plébánosválasztásról

Nagy Meliós-éjű Dűnjőre lés, Kégyelmes Uram!

[illegible]

Aromban midin miin nax madaarawta hedy e rani nax
j'eleni em' alba m'awal e'her n'ilen, miirina a'edde
Ur bi'neww'e miin alba e' nax dady, ba'mulax fagay
e' hax a' bi'neww'e nax all'itawwa Dairim Lualas
Ur fellelesin e' nax e' d'ente d'ite. -

homorok, Debbelyen győztes romorok, huz arany vöröses
-bren a' birongyosok, huz ar nem helyesek, nem cliv
le'vőly vöröses, is huz a' bövörkemény cliv, ha' lemer,
ma' felelőst nem tehesünk; - ha a' zghai elvőly
vörösi vörösiöl; ar Anarchi's vörösi, ar zghai elleni
pálvolsorad, ma' leor a' d'opod' veje' brenben le
gyen meg ar Bren a' Ramtya, -

Nagy Miklósnak Búcsúja

Lyndal Ferguson 12th 88

alavatus tuloyje
Oili Haukio, tamm
ch. d. s. m. i. m. y. b. i. s. s. e.
n. e. i. s. s. i.

4. melléklet. Ávedik Lukács végrendelete

Másodlat.

Végrendelkezésem.

Múldassék mindörökké az ides Szűz
is a boldogságos Szűz neve!

Alólvirott józan eszű, senkitől sem szólaltatva tanult
előtt aláírni ezen végrendelkezésem kezdem:

- 1) Határozott akaratom, hogy temetésem előtt felbon-
caltassam, illetőleg pivem kivételésk.
20 cétra 100/- egy ház / Koronát hagyni.
- 2) Temetési költségekre 300/- Háromszáz / Koronát ren-
delek. Elővirágok kívül koszorút ravatalomra ne legyenek.
- 3) Lelkem üdvéért 150/- Egy százötven / Korona alapít-
ványt hagyni, hogy évenként elhalálozásom napján
az erzsébetvárosi örmény katólikus főtemplomban kón-
tes szent mise mondassék értetlem.
- 4) Az erdélyi egyházmegye iránti ragaszkodásom ráfogadul
az erzsébetvárosi örmény katólikus leány iskola tan-
díjmegváltási alapját 1500/- egyezerötven / Koronára /
kiegészíteni kívánom, s annak kezelését az Erzsébetvá-
rosban levő tanító apácákra, vagy nővéreikre bízom
olyképen, hogy az eredeti alapítványi okmány kivétel
mennyiséit lelkiismeretesen teljesítsék, s abból rokonai-
mat részesítsék.
- 5) Unoka hugom Jzeta Mária-nak hagyni 6000/- hat-ezer /
Koronát és házámban haláláig 2 szobában való
háborítlan lakást.
- 6) Nőhai Ávedik Lajos unoka öcsém gyermekeinek:
Ávedik Felmának, Hatinkának és Antalnak össze-
sen 3000/- Háromezer / Koronát oly költségteljeséggel,
hogy édes anyjukat gondozzák.
- 7) Özúst nemüüm Ávedik Glankának, arany óráim és
aranyláncom Ávedik Péter nek adassanak ki, úgy-
szintén könyvtáram is övé legyen.
- 8) Az erzsébetvárosi Szent Erzsébet temetkezési egylet
járándóságát olyképen kívánom kiosztani, hogy kánto-
raim 20-20/- Husz-husz / Koronát, a többi egyházi polgár
10-10/- Tíz-Tíz / Koronát, a szegények, kiknek

2184/1909

életében a Hádlobó Simon, Gorove Jakab és Tiszt
Krisztof alapítványait megörökölték, Friss János kenyérről
kapjának.

- 9) Hagynom fennmaradó részének állulásra örököseire
és végrendeleti végrehajtónak Ávedik Simon kedves
unoka öccömöt kérem és kinek vezetem, hogy ő a végrende-
lőmat leghísi-móretesen teljesítse. Adja Istén, hogy
a hagyományosok rólam imáikban soha el ne feledkezze-
nek.

Kedves Hívaimnak és szeretett városomra Isken-
dőseges Áldását kívánom.

Ezsebetváros 1908. évi október hó. 10. Ávedik Lukács
s. k. főcseres plébános.

Hogy ezen végrendelet Ávedik Lukács ezsebetvá-
rosi plébános úr előttünk nyilvánosan kijelentett vég-
akarását tartalmazza és ezen végrendeletet előttünk
mint együttesen jelen levő és a magyar nyelvben járó-
k és együttesen meghívott tanúk előtt saját kezükkel
aláírta saját nevünk aláírásával igazoltuk.

Ezsebetváros 1908. évi október hó. 10-én.

Tokorngi Jela s. k. tanú. Jakabfy Albert s. k. tanú.
Kuridsán József s. k. tanú. Meszáros József s. k. tanú.
Jelen másolat hitelesül. (Meszáros József s. k. tanú.)
Ezsebetváros, 1909. évi, április hó. 5-én.

MARIANN POLYÁK

ARMENIAN ASSIMILATION IN TRANSYLVANIA AND THE HUNGARIAN-ARMENIAN HISTOGRAPHER, LUKÁCS ÁVEDIK

Armenians were drawn on special enactments by the prince to Transylvania to repopulate this sparsely populated area due to the Ottoman wars and to promote trade. First, about 300 families settled in the regions of the mountains from Moldova at the end of the 17th century and then they moved inside of the territory. Armenian society in Transylvania formed 4 towns as 4 centres, so that they lived in blocks with their own local government, they became free royal cities (*liberae regiae civitas*) during the years of the 18th century. They renounced their privilege to be an independent nationality with their declaration to the Hapsburg monarch.

Soon after their religious union they belonged to the Roman Catholic Bishopric. They applied for their own bishop in vain to the sovereign for decades. The conditions in the 18th century after the expulsion of Ottoman army drove them into a difficult position: their market-stead narrowed and their positions in economics became insignificant. The number of the people reached some thousands persons, but this was followed by the signs of slow decline. An ideology came to alive against the sudden assimilation and to maintain the identity of Armenian people, this is called: Armenism, of which were some significant members Gyula Merza, Kristóf Szongott and also Lukács Ávedik. By the end of the second part of the 19th century, most of the Armenians lost their own language since they lived far away their original home and they did not lived on huge territories, so these all were the reasons of their fast assimilation.

Lukács Ávedik, son of Erzsébetváros (today it is Dumbrăveni in Transylvania, Romania) as a teacher and later the Armenian Catholic parson of the town tried to take initiatives which were aimed to help in maintaining the so-called Armenian self-respect. He helped Armenian education in the city, he tried to stimulate Armenian people by his articles and books in which he dealt with Armenian history, liturgy and traditions, he was concerned with the early period of Armenian history, the history of united Armenians, and with the Hungarian-Armenians' situation in his time. Although he declared himself the subject of the emperor he always tried to find the special characteristics of his people. Ávedik was admitted after his death that he could carry out his official commission precisely, but there were opinions which accused him of betraying his people supplying with this the spreading of another nationality, the Transylvanian Saxons. His personality proposes some questions, for example whether he could fulfil to be a Hungarian and an Armenian at the same time.

